

Şeytanın Hileleri ve Korunma Yolları Hakkında Bir Çalışma: Risâle-i Teavvüz -Kaynak Tahlil ve Tahkiki-

Dr. Bekir TATLI*

Atıf©- Tatlı, B. (2006). Şeytanın hileleri ve korunma yolları hakkında bir çalışma: *Risâle-i Teavvüz -Kaynak ,tahlil ve tahkiki-*. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6 (2), 123-169.

Özet- Bu çalışmada söz konusu edilen risâlenin müellifi Mustafa b. Halil ez-Zağravî'dir. Risâle, Muhammed b. Pîr Ali el-Birgîvî ve Muhammed b. Mustafa el-Akkirmânî'nin kaleme aldığı kırk hadis şerhinin Mustafa Cem'î tarafından Osmanlı Türkçesi ile yapılan çevirisinin baş tarafında yer almaktadır. Eserin dili Osmanlı Türkçesi'dir. Bununla birlikte özellikle âyet ve hadislerin geçtiği yerlerde sık sık Arapça metinler kullanılmıştır. Risâle müellifin İslâmî ilimler konusundaki geniş kültürünün bir göstergesi olarak dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler- Zağravî, Risâle-i Teavvuz, şeytan, nefis.

GİRİŞ

Mustafa b. Halil ez-Zağravî'nin¹ kaleme aldığı bu risâle², **Birgîvî** (v. 981/1573)³ ve **Akkirmânî** (v. 1174/1760)⁴ tarafından yapılan kırk hadis şerhinin⁵ Türkçe tercümesinin baş

* Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı.

¹ Osmanlı müelliflerinin isimlerinin bulunabileceği *Keşfu'z-zunûn, Hediyetu'l-ârifin, GAL, Osmanlı Müellifleri, Siyeru a'lâmi'n-nubelâ, el-A'lâm, Mu'cemu'l-müellifin, İslâm Ansiklopedisi* gibi eski-yeni pek çok kaynağı taramamıza rağmen risâlenin müellifi olan **Mustafa b. Halil ez-Zağravî** hakkında malûmata ulaşamadık.

² *Risâletu't-te'avvüz*, Süleymaniye Ktp., Yazma Başlıklar, 3082-1, vr. 50a-54a (sondaki ifadelerden, risâlenin 1261 (hicrî) senesi Rabû'u'l-evvel ayının on ikinci gününde basıldığı anlaşılmaktadır.); İbrahim Efendi, no: 419 (1265 h. tarihli). Ayrıca bkz. Mustafa Cem'î, *Burhânu'l-Müttakîn Terceme-i Hadîs-i Erbaîn*, I, 2-35, I-II, Yahya Efendi Matbaası, İstanbul, 1290; Süleymaniye Ktp., Pertevniyal Sultan (Vâlîde Camii), no: 99.

³ eş-Şeyh Muhammed b. Pîr Ali el-Hanefî er-Rûmî el-Birgîvî pek çok İslâmî ilimde eser veren meşhur Türk âlimidir. Şöhret bulan bazı eserleri şunlardır: *el-Erbaîn, İkâzu'n-nâimîn ve ifhâmu'l-kâsırîn, et-Tarîkatu'l-Muhammediyye fî siratî'l-Ahmediyye, Risâle fî't-teğannî ve hurmetihî ve vucûbi istimâil-*

tarafına mütercim **Mustafa Cem**^î tarafından konulmuştur. Mütercim bu durumu eserin ilk sayfalarında dile getirmiş; istiâze ve besmeleyle ilgili risâlelerin bu makama konulmasının uygun olacağını ifade etmiştir.

Risâlenin tercümesi Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olup dili gayet akıcıdır; okuyucu hiç sıkılmadan sayfalarca okuyabilmektedir. Mustafa Cem^î risâlenin pek çok yerinde ihtiyaç gördüğü yerlerde müellifin açıklamalarının arasına kendi görüşlerini de serpiştirmiştir. Bu kısımlarda mütercim akla gelebilecek suallere yanıtlar vermekte, zaman zaman konuyu daha iyi kavratacak âyetler, hadisler ve hikâyeler nakletmektedir. Bu açıdan onun bu açıklamaları eserin kıymetini daha da artırmaktadır. Mütercimin bu ilave bilgileri risâlenin içinde (لمترجمه) "Mütercime Ait" ifadesiyle ve daha küçük puntolarla kaydedilmiştir. Bu nedenle bu tür açıklayıcı bilgileri eserin aslından ayırmak mümkün olabilmektedir. Mütercimin açıklamalarının nihâyete erdiği ise yine (انتهى كلام المترجم) şeklindeki beyandan anlaşılmaktadır.

Risâle boyunca geçen âyetlerin, hadislerin ve bazı hikâyelerin kaynakları tarafımızca gösterilmiştir. Zaman zaman bazı rivâyetlerin kaynaklarının tespiti konusunda güçlükle karşılaşmış, bu durum dipnotlarda açıkça belirtilmiştir. Rivâyetlerin kaynakları verilirken mümkün mertebe en erken tarihli olanlar verilmeye gayret edilmiş, bu mümkün olmadığı zaman geç tarihli de olsa eğer bir kaynakta ilgili rivâyete atıf yapılmışsa bu da kaydedilmiştir. Risâle boyunca geçen şahısların vefat tarihleri tarafımızdan konulmuş; ayrıca Osmanlıca metindeki sayfa numaraları köşeli parantezle gösterilmiştir.

hutbe, İzhâru'l-esrâr fi'n-nahv, İnkâzu'l-hâlikîn, Cilâu'l-kulûb, ed-Dürü'l-yetîm, Zahru'l-müteehhilîn ve'n-nisâ fi ta'rîfi'l-ithâr ve'd-dimâ, Muaddilu's-salât. Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I, 54, 117, 183, 214, 592, 737, 822, 850, 854, II, 737, I-II, Beyrut, 1413/1992; Yüksel, Emrullah, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VI, 191-194.

- ⁴ Muhammed b. Mustafa Akkirmânî Osmanlı ulemâsından olup hayatı hakkında fazla bir bilgi yoktur. Özellikle aklî ilimlerde derin bilgi sahibi olan Akkirmânî'nin kelâm, felsefe, hadis, fıkıh, tefsir ve dil konularında birçok eseri vardır. Bkz. Yıldız, Sakıp, *DİA*, II, 270.
- ⁵ İlk yedi hadis Birgivi, diğerleri ise Akkirmânî tarafından şerhedilmiştir.
- ⁶ Tam ismi Mustafa Cem^î b. Muhammed Tâlibî el-İstanbûlî olup hayatı hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşamadık. Sadece *Burhânu'l-Müttakîn*'in sonunda, mütercim Mustafa Cem^î'nin, Bâb-ı Âlî tahvil kalemi hulefâsından olduğu belirtilmiştir. Bkz. II, 344-345.

Risâlenin Metni:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

[2] Cenâb-ı vesâil küster-i fitrat-ı cihân ve zât-ı tabiat âver kevn ü mekân *celle şânuhû* Hazretleri'ne tahmîd ve ta'zîm; ve hâiz-i esrâr-ı nübüvvet ve hâtîme-i envâr-ı risâlet olan Habîb-i Ekrem'i hakkı şerîfine de tasliye ve teslîm; ve ashâb-ı kirâm câmiatu'l-ihtirâmı temcîd ve tekrimden sonra ferâid-i güftâr-ı cenâb-ı risâlet-meâbdandır ki:

(من حفظ على أمتي أربعين حديثاً في أمر دينها بعثه الله تعالى يوم القيامة في زمرة الفقهاء والعلماء)

Yani: "Bir kimse benim ümmetim üzerine kırk hadis cem eylese, ki ol ehâdîs ümmetimin emr-i dini hakkında ola; Cenâb-ı Feyyâz-ı Mutlak ol kimseyi kıyâmet gününde fukahâ ve ulemâ zümresinde ba's eyley"7 demek olup işbu hadîs-i şerîfin mazmûn-ı münîfine nâil olmak için ulemâ-i sâlifin ve fuzelây-ı sâlihînden bazıları kırkar adet hadîs-i şerîf cem ederek birer kitap telif buyurmuşlardır.

Ez cümle a'lemu'l-ümem, menbau'l-fadli ve'l-hikem **Muhammed b. Pîr Ali** (v. 981/1573) *rahmetu'l-lâhi 'aleyh* -ki **Birgivi** denmekle meşhurdur- kırk adet hadîs-i bî-misâl mevâiz-i meâl tertip ederek yedisini şerh ve beyân buyurdularında ömr-i azizleri vefâ etmeyip dâr-ı cinâna hırâmân olmuşlardır. Ba'dehu fudalây-ı cihân ve ezkiyây-ı zamândan **Muhammed b. Mustafa el-Akkirmânî** (v. 1174/1760) *en-nâil bi-rahmeti's-Sübhânî* ol kitâb-ı cevher-i nisâbın itmâmına bi-avni'llâhi'l-Meliki'l-Mennân muvaffak olmuştur ki kitâb-ı mezkûr, mesâil-i fıkhiyye ve nasâyih-i [3] âliyye şâmil hikâyât-ı mûkizâyı müstemil olmakla vâiz-i kâmil hükmünde olup; bu hakîr-i pür-taksîr **Mustafa Cem'i** *'afâ anhu Rabbühul-'âlî* ki, a'lemu'l-ulemâ ve umdetu'l-fudelâ **Ömer Lütfi Efendi** Hazretleri'nin⁸ tadrîs-i ulûm-i dîniyye ve neşr-i şerîat-i Mustafaviyye'ye icâzet buyurduğu bir abd-i daiftir; inâyet-i Yezdân ve ğiyâs-i Sübhân ile hadîs-i şerîf-i mezkûra istinâden vesile-i devlet-i dâreyn ve sebeb-i saâdet-i kevneyn olmak ümidiyle tercemesini murâd eylediğimde, iktidâen li-sünneti Hâtemi'l-Mürselîn

⁷ Bu rivâyetin zayıf hatta uydurma olduğu yönünde değerlendirmeler vardır. Aynı manadaki anlatımlar ve yorumlar hakkında bkz. Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-evliyâ*, IV, 189, I-X, Beyrut, 1405; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, II, 270, I-VIII, Beyrut, 1410; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, IV, 322, I-XIV, Beyrut, ty.; İbnu'l-Mulakkîn, *Hulâsatu'l-Bedrî'l-münîr*, II, 145, I-II, Riyâd, 1410; İbn Hacer, *Telhîsu'l-habîr*, III, 93, I-IV, Medîne, 1384/1964; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 322, I-II, Beyrut, 1405.

⁸ Hakkında malumat bulunamamıştır.

'aleyhi efdalu's-salâti ve's-selâm fî külli vaktin ve hîn ve't-tibâan li-selefi's-sâlihîn rıdvânu'l-lâhi teâlâ 'aleyhim ecma'ın istiâze ve tesmiyeyi zikir lâzım gelerek ol kelimeteyn-i şerîfeteyn hakkında menbau'l-ulûm ve merkezu'l-fünûn **Mustafa b. Halil ez-Zağravî** 'aleyhi rahmetu'l-Bâr'nin cem ve telif buyurduğu *Risâletu't-teavvüz* ile *Risâletu'l-besmele*'nin tercemeleri dahi makama münasip görüldüğünden, evvela *Risâle-i Teavvüz*'ün tercemesine şurû olunur ki;

(كلام المؤلف) **Müellifin Sözü:** Kelime-i istiâzeye müteallik âyât ve ehâdis ve hikâyâtı müştemil kütüb-i mev'iza rü'yete ve mütâlaa olundukta, beynlerinde münâsebet-i tâtme bulunmadığından ve bazısında mevcut olan diğerinde ma'dûm görüldüğünden, ihvâna iâne ve ğufrâna sebep olmak ümidiyle bi'l-münâsebe ve'l-icmâl âti'z-zikr âyât ve ehâdis ve hikâyâtın cem'ini murâd eyledim: (أعوذ بالله من الشيطان الرجيم) Mârifet ehli olan zevât dediler ki: "Şu kelime-i istiâze, vesîle-i mukarrebîn yani Cenâb-ı Settâru'l-uyûb'a kurbete vesile ve rızâsına sebeptir; dahi itisâm-ı hâifin yani Hazreti Ğaffâr'u'z-zunûb'un azâbından havf edenleri kurtarıcıdır. Dahi, (فإذا قرأت القرآن فاستعذ بالله من الشيطان الرجيم) âyet-i kerîmesine⁹ imtisaldir.

(لمترجمه) **Mütercime ait:** Âyet-i kerimenin mânây-ı latîfi: "Sen Kur'ân-ı azimi kıraat eylediğin vakitte mercûm olan şeytanın şerrinden Hak Celle ve 'Alâ Hazretleri'ne ilticâ eyle" demektir. Ve bu âyet-i kerimede 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimize olan hitâb-ı izzet, bi't-tab' ümmetedir. Böyle olduğu surette bu âyet-i celilenin mazmûnunu ifade eden ve sünnet-i seniyyeden bulunan (أعوذ بالله من الشيطان الرجيم) kelâm-ı şerifini zikretmek cümlemize lâzımdır ki, kurbet-i Hak ve mağfiret-i Ğaffâr-ı Mutlak'a nâil olalım. (İntehâ kelâmu'l-mütercim: Mütercimin sözü sona erdi.)

(عوذ) yahut (عیاذ)'dan müştak olduğu surette (أعوذ) kelimesinin manası (التجى) [4] yahut (استعين)'dür. "Sığınırım" yahut "yardım talep ederim" demektir. "Setr" manasına da gelir. Ama bu surette ihbârî olan (أعوذ بالله) kelimesi "suâl" yani "emir" manasına olan: (اغفر لي يا رب) kelimesi makamındadır ki, "Ya Rab beni setreyle" demektir. (اغفر لي يا رب) makamında (استغفر الله) denildiği gibi ki, "Ya Rab beni mağfiret eyle" manasıdır.

Mütercim: Hâsıl-ı kelâm, (عوذ)'den me'hûz olduğu surette, (أعوذ بالله من الشيطان الرجيم)'in manası: "Mercûm ve matrûd olan şeytanın şerrinden Hak Celle ve 'Alâ Hazretleri'ne ilticâ ederim" demektir. (عیاذ)'den me'hûz olduğu surette: "Ol şey-

⁹ Nahl, 16/98.

tanın şerrinden halâs olmak için Cenâb-ı Hak'tan yardım talep ederim" demektir. "Setr" manasına geldiği surette: "Ya Rab, beni ol şeytanın şerrinden setr ve hıfz eyle" demektir. (İntehâ kelâmu'l-mütercim)

Bu kelimenin fâidesi ikidir:

Evvelkisi: Esnây-ı ibâdetde şeytanın vesveselerinden ihtirazdır. Ve bu fâide takdim ile yani bir şeye şurû etmezden evvel zikir ile hâsıl olur. Zira kalp ile lisan Cenâb-ı Hakk'ın gayriyi fikr ü zikrettikleri halde nev-i mâ murdar olmuş olur. Onun için bu kelime ile tetahhur ederler ve hakkında: (لا يمسه إلا المطهرون)¹⁰ buyurulan Kur'ân-ı Kerîm'i okumağa salâhiyetleri olur; namaz üzerine abdest takdim olduğu gibi. Böyle olduğu surette kelime-i istiâzeyi tamamen Kur'ân evvelinde okumak sünnettir.

Hasen (el-Basrî, v. 110/728) rahmetullâhi 'aleyh buyurdu ki:

(من استعاذ بالله جعل الله بينه وبين الشيطان ثلاثمائة حجاب كل حجاب ما بين السماء والأرض)

"Bir kimse Cenâb-ı Hudâ'dan istiâze eylese ol kimse ile şeytan beynine yer ile gök arası kadar Cenâb-ı Mevlâ üç yüz hicap halk eyler."¹¹

Suâl: Eğer ki, "Şeytandan Cenâb-ı Hakk'a sığınırız yani kelime-i istiâzeyi zikrederiz ama şerrinden emin olmuyoruz" diye suâl edersen;

Cevap veririm ki: İstiâze vaktinde Cenâb-ı Hakk'ın hıfzı; takvâ, tezekkür, istibsâr şartıyla va'd olunmuştur. Yani istiâze eden kimse, azâbullah havfından, günâh işlemek ve Hakk'ın zecr ve nehyini tefekkür etmek ve günâhın mazarratını bilip işlememeye gayret etmek şartıyladır. Zira Cenâb-ı Rabbü'l-âlemîn *celle şânuhû* Hazretleri buyurdu ki:

(ان الذين اتقوا اذا مسهم طائف من الشيطان تذكروا فاذا هم مبصرون)

Meâl-i şerifi: "Şol kimseler ittikâ eylediler ki kendilerini şeytanın iğvâ ve vesvesesi mess ve ihâta ettiği vakitte Cenâb-ı Hakk'ın emir ve nehyini tezekkür edip şeytanın verdiği vesveseden ihtirâz [5] ederler ve iğvâsına tâbi olmazlar"¹² demektir. Bu âyette mezkur olan şurûta riâyet etmeyen kimse şu mev'ûda nâil olamaz yani müttaki zümresinde dâhil olamaz.

¹⁰ "Ona ancak temizlenenler dokunabilir." Vâkıa, 56/79.

¹¹ Bu sözün kaynağı bulunamamıştır.

¹² A'râf, 7/201.

İkincisi: Cenâb-ı Hak şeytanı rahmetinden baîd ettiği ecilden biz kulları da Rabbi-mize, muvâfakat-i şeytanı kendimizden baîd etmek için teavvüz ederiz. Görmez misin ki, sultanın baîd olduğu kimseden bendegânı da baîd olurlar. İşte bu hal ol kimseden havflarından olmayıp sultana tebaiyetten içindir.

Mütercim: Hâsıl-ı kelâm, müellifin bu fâideyi sâniyi zikirten muradı, teavvüz ya şeytanın vesvesesinden, Hak Celle ve 'Alâ Hazretleri'nin avniyle halâs olmak için; yahut Cenâb-ı Hakk'a ve Cenâb-ı Hakk'ın emrine mütâbeattan içindir. Zira âyet-i sâbıkanın yani (فَإِذَا قَرَأْتَ) ilâ âhirih âyet-i cellesinin delâletıyla memuruz. (İntehâ kelâmu'l-mütercim)

İmdi "şeytan" lafzı; ya: (شَاطُون) 'dan müştaktır, (بعد) manasına: "Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinden baîd" demektir. Yahut: (شَيْط) 'dan müştaktır, (احرق) manasına: "Dünyada hasretle, âhirette cehennem nârıyla yanıcı" demektir. Yahut: (شَاط) 'dan müştaktır, (بطل) manasına: "Ameli bâtıl" demektir.

Amelinin butlânına delil olarak, **Hasen rahmetullâhi 'aleyh** buyurdu ki:

"İblis 'aleyhi mâ yestahikku yedi yüz yetmiş beş bin sene Allah'a ibâdet eyledi. Ol derecede ki, yeryüzünde secde etmediği bir adım miktarı yer kalmadı. Hatta yedi kat göklere ref olundu ve taht-ı idâresinde yetmiş bin melek var idi ki kanatları zümrüdden idi. Dahi hâzin-i cennet olan Rıdvan ile bin sene ibâdet eyledi. Ve cennet kapısında yazılmış ki: 'Tahkik, mukarreb kullarımdan biri vardır ki bir fermânım sâdir olup i'râz eder. Ol kulumu matrûd ve mel'ûn kılarım ve cümle ettiği ibâdeti bâtıl ve fâidesiz eylerim.' İşbu hattı gördükte İblis ol matrûd olacak kimse üzerine lânet etmeye Cenâb-ı Hak'tan ruhsat istedi. Ba'de'r-ruhsat bin sene lânet eyledi. Halbuki kendisine lânet eyledi. Yani mel'ûn kendisi olduğunu bilemedi."¹³

Hikâye-i mezkûre bir rivâyette dahi:

İsrâfil 'aleyhi's-selâm levh-i mahfûza nazar edip hatt-ı mezbûru gördü ve ol derecede ağladı ki, hatta melâikeye dahi rikkat gelip ve muradını fehmedip cümlesi ağlaştılar. Ve: "Azâzil'e gitmekten başka bizim için tedbir ve cây-ı halâs yoktur. Zira onun duası makbuldür." [6] dediler ve gelip işbu korktukları hali Azâzil'e haber verdiler. Azâzil ellerini duaya kaldırıp: "Ya Rab, bunları mel'ûn ve matrûd olmaktan

¹³ Bu lâfızla bir rivâyete ulaşamadık. Aynı anlamda bazı ifadeler varsa da sıhhati şüphelidir. Mesela bkz. Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, V, 450, I-VI, Mısır, 1356.

hıfzıyla" deyip kendi nefesine duayı unuttu. Ve Cenâb-ı Kâdir-i Mutlak, onların hak-
kında olan duasını kabul edip Azâzil üzerine şekâvet rakamını çekti.¹⁴

İşte böyle şekâveti mestûr iken Cenâb-ı Hallâk-ı âlem Âdem *aleyhi's-selâm*'ı halk eyleyip melâikeyi secde ile memur kıldıkta cümlesi secde edip Azâzil secde etmedi. Bundan için ismini ve cismini Cenâb-ı Hak tağyir eyledi. Yani "izzet" manasına olan Azâzil lafzından, ismini "mahrûm" manasına olan İblise nakil ve cismini hınzır cesedine ve veçhini öküz sureti-
ne mesh buyurdu da bu cihetten İblis-i mel'ûnun Âdem *aleyhi's-selâm*'a ve zürriyetine haset ve adâvet ve gazabı müştâd olup onları iğvâya, yani Âdem *aleyhi's-selâm*'ı ve zürriyetini azdırmaya kâsem eyledi. Ve şu zikredeceğimiz âyet-i kerimenin zımnen meâlini söyledi ki, ondan hikâye tarikiyle Cenâb-ı Hak sure-i A'rafta¹⁵ buyurdu, el-âyet: (فِيمَا أُغْوِيْتِي) yani: "Âdem *'aleyhi's-selâm* vasıtasıyla sen Azîmü'ş-şân beni iğvâ edip kıldığın sebepten hilf ede-
rim ki", (لَا قُوعِدُن لِهْم) "Vallahi onları iğvâ için otururum", (صِرَاطِك الْمُسْتَقِيم) "Senin doğru yolunda"; yani emreylediğin şerâyi'de kuttâ-ı tarik yol üzerinde oturduğu gibi...

İbn Mes'ûd (v. 32/652) *radiyallahu teâlâ 'anh* Hazretleri buyurdu ki:

"Bir gün Rasûlullah *sallallahu 'aleyhi ve sellem* Hazretleri bir doğru hat çizip: 'Şu Cenâb-ı Hak yoludur' buyurdular. Ondan sonra ol hattın sağ ve sol taraflarından birçok hatlar çizip: 'Şunlar ol yollarıdır ki, şeytan bizi ol yollara davet eder' buyurdular. Ondan sonra dahi şunu tilâvet buyurdular: (وَأَنْ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السَّبِيلَ فَتَفْرُقَ بَكُمْ) Yani: "Şu benim doğru yolumdur. Ol yola gidip, diğer yollara gitmeyiniz; ayrılır ve yolunuzu şaşırırsınız."¹⁶ demektir. Ve hatt-ı mezkûru çizmekle Rasûlullah *sallallahu teâlâ 'aleyhi ve sellem* Hazretleri, şeytanın yolları yani hile ve hud'ası çok olduğunu beyan buyurdular.

Âyet-i mezkûrenin mâ ba'di: (ثُمَّ لَا تَيْنَهُمْ) "Âdem *'aleyhi's-selâm*'ın zürriyetine vesve-
semi ilkâ eylerim", (مَنْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ) "Âhîret cihetinden"; yani haşir ve cennet ve cehennem misillü şeylerde şek veririm. [7] (وَمَنْ خَلْفَهُمْ) "Dünya cihetinden"; yani dünyayı onların gözlerine müzeyyen gösterip davet ederim. (وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ) "İslâm ve hayrât cihetinden"; yani

¹⁴ Kaynağı bulunamadı.

¹⁵ A'râf, 7/16.

¹⁶ En'âm, 6/153. Rivâyet için bkz. Tayâlisî, *Müsned*, s. 33, Beyrut, ty.; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, V, 112, I-V, Riyâd, 1414; Ahmed, *Müsned*, III, 397 (Câbir b. Abdillâh'tan), I-VI, Mısır, ty.; Dârimî, *Sünen*, I, 78, I-II, Beyrut, 1407; İbn Mâce, *Sünen*, Mukaddime 1 (no: 11, Câbir'den), I-II, Kâhire, ty.; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 343, I-VI, Beyrut, 1411/1991; İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 180, I-XVIII, Beyrut, 1414/1993.

ne müzeyyen gösterip davet ederim. (وعن أيمنهم) "İslâm ve hayrât cihetinden"; yani sevaptan men ederim. (وعن شمانهم) "Şehvet cihetinden"; yani şehvet ve hevâlarının matlûbuna terğîb ederim. (ولا تجد أكثرهم شاكين) "Çoğunu şükredici bulamazsın." Yani benim bu cihetlerden men'im sebebiyle Zât-ı Ecell-i 'Âlâ'na ibâdetten mahrum olurlar demektir.

Suâl: Bu âyet-i kerimede cihât-ı sitteden dördü zikrolunup da "fevk" ve "taht" niçin zikrolunmadı der isen;

Cevâbında şu rivâyeti beyan ederiz ki: Şeytan '*aleyhi'l-la'ne*' zikrettiğimiz veçhile adâvetini izhâr eylediği vakitte melâike-i kirâm, zürriyet-i Âdem '*aleyhi's-selâm*'a terahhum ettiler ve dediler ki:

"Cenâb-ı Feyyâz-ı Mutlak acaba şeytanın şerrinden insanı nasıl emin eyler ki dört taraftan istila edip iğvâyaya musırr olacaktır?" Hak Celle ve 'Alâ Hazretleri melâike-i kirâma vahyedip:

"Ben azîmu'ş-şân şeytana 'fevk' ve 'taht' bu iki cihetleri unutturdum. İmdi insan secde ettiği halde alnını yere koyup ve dua ettiği halde ellerini yukarı ref eylediği vakitte, ol sâcid ve dâînin yetmiş senelik günâhını mağfîret eylerim. Ve ol vakit şeytan '*aleyhi'l-la'ne*' gazabından can vermek derecesine gelir." buyurdu.¹⁷

Şeytan '*aleyhi'l-la'ne*' yukarıda zikrolunduğu üzere: (ولا تجد أكثرهم شاكين) deyip kendisinin zürriyet-i Âdem '*aleyhi's-selâm*'a olan adâvetini izhâr eylediği vakitte, Hâfız-ı Hakikî olan Cenâb-ı Allah *celle şânuhû* Hazretleri ol hâine mühlet vererek: "*Ve haydi, elinden gelir ise dilediğini işle. Ben seni onların üzerine musallat kılmam*" makamında:

(فمن تبعك منهم فإن جهنم جزاؤكم جزاء موفورا) ¹⁸ dahi (إن عبادي ليس لك عليهم سلطان) buyurdu.¹⁹ Mânây-ı şerifi: "Benim kullarıma senin gücün yetmez." Yani: "Benim emir ve nehyimi terk edip sana kimse uymaz."; "Eğer zürriyet-i Âdem'den sana bir kimse tâbi olsa sen laînin ve sana tâbi olanların cezası cehennemdir ki ahz-i intikamda kifâyet edecek derecede cezadır" demektir.

¹⁷ Bkz. Râzî, *Tefsîr (Mefâtihu'l-ğayb)*, XIV, 45, I-XXXII (+II cilt fihrist), Beyrut, 1414/1993.

¹⁸ Hicr, 15/42.

¹⁹ İsrâ, 17/63.

Tenbih: Âkil olan kimse -bu âyet-i kerimede zikrolunan akvâl-i şerifeden müstefâd olduğu veçhile- şeytanın adâvetini fehmedip şerrinden emin ve mekrinden gafil olmamalıdır.

Sual: "Eûzü bi'l-melâike" dense kifâyet etmez mi? Çünkü bir ednâ melek şeytanı men eder. [8] böyle bir kelbi Cenâb-ı Hak'ın ism-i şerifi mukabelesinde zikretmeye sebep nedir diye sorulursa;

Şöyle cevap verilir ki: Hak Celle ve 'Alâ Hazretleri:

(انه يراكم هو وقبيله من حيث لا ترونهم)²⁰ buyurdu. Yani: "Şeytan ve avnesi sizi görürler; sizler onları göremezsiniz" demektir. Böyle olduğu surette şeytan O'nu göremeyip, Ol şeytanı gören bir zâta ilticâ ederiz ki, Zât-ı Ecell-i A'lâ'dır.

Mütercim: Hâsıl-ı kelâm, şeytan insanı gördüğü gibi melâikeyi dahi görebilmek mümkün olup, melâikenin men' vaktinde işleyeceği mekri terk ile diğer bir hud'aya sülûku câiz ve Cenâb-ı Hak ise Hâfız-ı Hakikî ve laînin herbir ahvâline vâkîf olduğundan, ancak O'na ilticâ ederiz de: (أعوذ بالله من الشيطان الرجيم) deriz. (İntehâ kelâmu'l-mütercim)

Muhammed b. Vâsi' (v. 123/741)²¹ rahmetullahi 'aleyh sabah namazından sonra her gün şunu kıraat ederdi:

(اللهم انك سلطت علينا عدوا بصيرا بعيوبنا يرانا هو وقبيله من حيث لا نراهم اللهم
فأيسه منا كما آيسته من رحمتك وقتله منا كما قنته من فوقك وباعد بيننا وبينه كما
ابعدت بينه وبين جنتك انك على كل شئ قدير)

Manası: "Sen Azîmü's-şân bizim üzerimize bir düşman musallat kıldın ki bizim ayıplarımızı görür. Ve ol musallat kıldığın düşman ve onun avnesi bizi görürler; biz onları görmeyiz. Ya Rab! Sen Azîmü's-şân onu rahmetinden mahrum ettiğin gibi bizden dahi mahrum kıl. Ve afvından nâ-ümit ettiğin gibi bizden de nâ-ümit kıl. Ve cennet ile

²⁰ A'râf, 7/27.

²¹ Ebû Bekr Muhammed b. Vâsi' b. Câbir el-Ezdî el-Basrî, sahâbî Enes b. Mâlik'ten ve Hasen el-Basrî, Ubeyd b. Umeyr, Muhammed b. Sîrîn gibi pek meşhur tâbiûn ulemâsından hadis rivâyetinde bulunan, muhaddis, sûfî, âbid ve menâkıbı çok olan bir zâttır. Bilgi için bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, I, 255, I-VIII, ty., yy.; Müslim, *el-Kunâ ve'l-esmâ*, I, 116, I-II, Medine, 1404; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, XXVI, 576-581, I-XXXV, Beyrut, 1400/1980; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, VI, 119-123, I-XXIII, Beyrut, 1413; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 511, Suriye, 1406/1986.

onun beynini baîd ettiğin gibi onunla bizim beynimizi dahi baîd kıl. Tahkik sen Azîmü'ş-şân her bir şeye kâdirsin" demektir.

Bir gün ol zâta, mânâsında şeytan görünüp:

"Ey İbn Vâsi! Sen beni bilir misin? Ben şol kimseyim ki her gün benden Cenâb-ı Hakk'a istiâze edersin. Ve ben sana şunun için geldim ki, bu duayı kimseye talim etmeyesin."

Muhammed b. Vâsi' Hazretleri cevap olarak dedi ki:

"Murad eden her kimseye talim ederim. Var dilediğini işle!" Yani: "Diğerlerine talim ettiğim halde bana bir mazarratın dokunamaz." demektir.²²

Sual: "Eûzü billah" kelimesinde esmâullahtan diğer bir ism-i şerif niçin zikrolunmadı? Mesela: "Eûzü bi'r-Rahmân", "Eûzü bi'l-Kâdir" denilmedi diye sual edersen;

Cevap veririm ki: Lafza-i Celâl sâir esmâullahtan ziyade şeytanı men edicidir. Zira "İlah" tesmiye olunup şeytanı [9] mende kendisine istiâze olunan, "Kâdir" ve "Alîm" ve "Hakîm" olmak lâzım gelir. "Lafza-i Celâl" ise bu sıfât-ı selâseyi câmidir. Ve işbu sıfât-ı selâse men'i nihayet derecede muktazidir. Buna delil-i akfî oldur ki, bir sârik padişahın kudretini bileerek yani kendisini katletmeye muktedir olduğunu bilerek hazinesinden sirket eder. Zira padişahın gâibe ilmi olmadığından, kudreti kifâyet etmez. Yalnız ilim ile kudret dahi kifâyet etmeyip hakîm olmak yani akfî ermek lâzımdır. Zira padişahın huzurunda bir günâh sâdir olsa ki padişah onun günâh olduğunu taakkul edemese, onun huzurunda olmak ol günâhtan men edemeyip ol sudur eden şeyin günâh olduğuna akfî ermek lâzım gelir. Yani ilim ve kudret ve hikmet hâsıl olduğu vakitte zecr-i kâmil hâsıl olur. Böyle olduğu surette Cenâb-ı Hakk'ın biz abd-i âcizleri (أعوذ بالله) dediğimiz vakitte manası: "Münkerâttan bir şeye râzı olmayan ve Alîm ve Kâdir ve Hakîm olan Cenâb-ı Hakk'a sığınırım." demektir.

(أعوذ بالله من الشيطان الرجيم) kelâm-ı şerifinde vâki olan (الشيطان) kelimesinin elif-lâm'ı "cins" içindir. Zira **şeytan iki kısımdır: Bir kısmı** göze görünür ki, "insan şeytanları"dır. Ve **bir kısmı** göze görünmez ma'hûd şeyâtîndir. Burada murat: "Şeytan cinsinden" yani "iki kısımdan da Allah'a sığınırım" demektir. Ve bu insan şeytanları yani insanın sefih ve şakîleri, bildiğimiz şeytandan eşedir.

²² Bkz. Gazâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, III, 58, I-VI, Beyrut, 1412/1992.

Hikâye: Hatta sâlihînden bir kimse vaaz meclisinde demiş ki:

"Bir mümin sadaka vermek murad eylese yetmiş şeytan musallat olup, her biri bir uzvundan tutarak ol kimseyi sadaka vermekten men etmeye sa'y ederler."

Bir zât bu kelâmı işittikte: "Ol yetmiş şeytan ile mukâtele edeyim" deyip mescitten çıkar ve hânesine varıp eteğini buğday ile doldurup tasadduk etmek için hânesinden çıkmak üzereyken zevcesi bir takım muâraza ve beyân-ı ihtiyaç ederek eteğindeki buğdayı yine mahalline boşaltır. Ol zât mahzun ve mükedder olarak mescide gelir. Ol vaaz eden kimse: "Ne işledin?" diye sual ettikte; "Yetmiş şeytanı dağıttım lâkin anaları geldi beni perişan etti!" diye cevap verdi.²³

Dahi zikrolundu ki:

Âdem '*aleyhi's-selâm* vefatlarına karîb, veled-i ekremi Şit '*aleyhi's-selâm*'a beş şey vasiyet edip, "Sen dahi evladına vasiyet eyle" diye emreyledi. **Evvelkisi:** "Evladına söyle, dünyaya [10] inanmasınlar. Zira ben inandım, Cenâb-ı Hak Celle ve 'Alâ Hazretleri razı olmayıp beni cennetinden ihraç eyledi." **İkincisi:** "Zevcelerinin sözüyle amel etmesinler. Zira ben zevcemın telkiniyle buğdaydan yedim, nâdim oldum." **Üçüncüsü:** "Bir şeyin âkıbetini düşünüp sonra işlesinler. Zira ben âkıbetini tefekkür etsem idi başıma gelen şey gelmezdi." **Dördüncüsü:** "Kalpleri bir şeyi işlemekte muzdarip olursa yani bir şeyi işlemeye nefisleri razı olup da kalpleri işlemekten men ederse ictinâb etsinler. Zira ben buğday yiyeceğim vakitte kalbim muzdarip oldu da rücu eylemedim, bu felaket geldi." **Beşincisi:** "İşleyecekleri umurda sulehâ ile istişâre etsinler. Zira ben melâike ile istişâre etsem idi vukû bulan zelle vücuda gelmezdi" buyurdu.²⁴

Ey ihvân-ı dîn! Mâlum olsun ki **şeytanın vesveselerini def için üç tarik** beyan etmişlerdir:

Evvelkisi, Cenâb-ı Hakk'a ilticâ etmek. **İkincisi**, şeytanın hatıra getirdiği şeyleri men etmek. Yani haram ise hurmetini, mekruh ise kerâhetini kendi kendine tefekkür edip cevap vermek. **Üçüncüsü**, ikisini birden icra etmektir. Yani hem Cenâb-ı Hakk'a istiâze etmek, hem şeytana cevap vermektir. Ve bu üçüncü tarik, fukahâ beyninde ahsen-i tariktir.

²³ Kaynağı bulunamadı.

²⁴ Kaynağı bulunamadı.

Böyle olduğu surette evvela onun şerrinden Cenâb-ı Hakk'a istiâze ederiz ki Cenâb-ı Hak sure-i A'raf'ta²⁵ buyurdu: (واما ينزعك من الشيطان نزع فاستعد بالله إنه سميع عليم) Mânây-ı şerifi: "Şeytan cânibinden sana bir vesvese ârız olduğu vakitte" yani şeytan, memur olduğun tarikin gayri bir tarike götürmek murat eylediği vakitte, "Cenâb-ı Hakk'a ilticâ eyle. Tahkik, Cenâb-ı Rabbü'l-âlemîn işitici ve bilicidir." demektir. Zira iptila için şeytan üzerimize bir musal- lat geliptir ki, onun şerrini def'de ve elinden halâs olmakta Cenâb-ı Hakk'a rucû lâzım gelir.

Enes (b. Mâlik, v. 93/711) *radiyallahu 'anh'ten* mervîdir ki:

"Mümin olan kimse **beş müşkil** arasında, yani mümin olan kimsenin başında beş derdi vardır ki, onlardan halâs olmak güçtür. **Evvelkisi**: Ol mümin ki ona haset eder. **İkincisi**: Ol münâfık ki ona buğz eder. **Üçüncüsü**: Ol düşman ki ol kimse ile mukâtele eder. **Dördüncü- sü**: Ol şeytan ki onu idlâl eder. **Beşincisi**: Ol nefis ki onu iğvâ eder."²⁶ [11]

Böyle olduğu surette mümin olan kimseye Cenâb-ı Hak'tan istiâze etmek lâyük olur ki bunların üzerlerine galip gele.

Dahi mümin kimseyi şol garibe temsil etmişlerdir ki, bir sahraya yani yaban mahalle gider de bir hanenin kapısına varır ki bir takım kelpler onu helak etmeyi kastederler. Ve her ne kadar sa'y-ü gayret eder ise de men'lerine muktedir olamadığından mağlup olur. Ol halde hane sahibine nidâ etmek lâzım gelir ki hane sahibinin bir kelpleri men'i, garibin bin kere men'inden enfa' ve evlâdır. Bunun gibi şeytan dahi bâb-ı ilâhîde bir keltir ki, ol sedde-i saîde-i Rabbânî ve dergâh-ı Cenâb-ı Samedânî'ye vuslat murâd eden zevâtı helâk etmek murâd eder. Bu halde şeytanın şerrinden Cenâb-ı Feyyâz-ı Mutlak 'azze şânuhû Hazretlerine istiâze lâzım gelir ki, onun def'i hakkında Kâdir ve Kâhir-i Hakîki'dir.

Sâniyen, şeytan ile mücadele ederiz. Şöyle ki, davetini faydasız bilip kabul etmeme- li ve cevap ile meşgul olmamalı. Zira kelb-i nâbih menzilesindedir.

Mütercimim bir tenbihi: Müellif merhum yukarıda şeytanı men hakkında üç tarik beyan etmiş idi. İkinci tarik, "cevap vermek" idi. Şimdi burada "cevap ile meşgul olmamalı"

²⁵ A'râf, 7/200.

²⁶ Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *Tenbîhu'l-ğâfilîn*, s. 219, Mısır, ty.; Deylemî, *el-Firdevs bi me'sûri'l-hitâb*, IV, 176, 181, I-V, Beyrut, 1986. Ebû Hureyre'den nakledilen benzer bir rivâyette ise buradaki beş şeyden (nefis hariç) dördü zikredilmiştir. Bkz. Deylemî, *age.*, III, 320; Münâvî, *age.*, V, 292.

demekten muradı, şeytan vesvese verdikçe men edivermeli; yoksa Cenâb-ı Hakk'ı unutup da şeytanın havfinden "acaba ne hile edecek ve ona ne cevap vereyim?" diye meşgul olmamak demektir. (İntehâ kelâmu'l-mütercim)

Bu kelâma delildir ki, **İmâm-ı Şâfiî** (v. 204/819) *rahimehullah* buyurdu ki:

"Kara yılan kendisinden havf olunur bir hayvan iken sükut eder. Kelp ki kendisinden havf olunmaz bir hayvan iken insana mazarrat vermek ister. Hatta men etmeye gayret eylesen harîs olur ve inadından daha ziyade hücum eyler. Ve ondan yüz çevirsen sükut eyler. Şeytan dahi kelp gibi olduğundan onun hakkında da böyle eyle ki sende yüz çevire." Ve bu kavi, *Mevâhib*'de zikrolunduğu gibidir.²⁷

Ârifinden bazısına sual olundu ki: "Şeytan ile nasıl mücâhede edersin?" Ol zât cevabında dedi ki: "Biz Cenâb-ı Hakk'a ibadet ve itaate sarf-ı himmet etmekte bulduğumuz halde şeytan nedir ki onunla mücâhede edelim?"²⁸

Müellif (**İbn Atâullah**)²⁹ der ki: Ben işittim, şeyhimiz **Ebû'l-Abbâs**³⁰ *rahimehullah* dedi ki: "Cenâb-ı Hak: (إن الشيطان لكم عدو فاتخذوه عدوا) buyurdu."³¹ Mânây-ı şerifi: "*Tahkik, şeytan sizin için [12] düşmandır. Siz dahi onu düşman ittihaz edin*" demektir. "İşbu Hitâb-ı İzzet'ten bazı kavim, "*şeytan sizin için düşmandır; siz dahi onu düşman addedip mücadele edin*" fehmedip işbu hal onları Cenâb-ı Hakk'a muhabbetten men eyledi. Bazı kavim dahi, "*şeytan sizin için düşmandır; ben dostum. Benim muhabbetimle meşgul olun*" fehmedip Allah *Azimü's-şân*'ın muhabbetine râğib oldular. Bu sa-

²⁷ İmam Kastalânî'nin *el-Mevâhibu'l-ledünniyye* (ty., yy.) isimli eserinde İmam Şâfiî'nin bu sözüne ulaşamadık.

²⁸ Bkz. İbn Atâullah, *et-Tenvîr fî iskâti't-tedbîr*, s. 35, Beyrut, 1419/1998, thrc. Halîl el-Mansûr.

²⁹ Her ne kadar cümlelerin gelişinden "müellif" kelimesinden incelemekte olduğumuz risâlenin müellifi ez-Zağravî anlaşılrsa da, İbn Atâullah'ın kitabında da aynen buradaki gibi,

(وسمعت شيخنا أبا العباس رحمه الله تعالى) ifadeleri geçtiği için, burada kastedilen müellifin İbn Atâullah el-İskenderî olması gerekir. Çünkü Ebû'l-Abbâs onun şeyhidir.

³⁰ İbn Atâullah'ın şeyhidir. İskenderî'nin diğer bir eseri olan *Letâifu'l-minen* adlı eserini şeyhleri Ebû'l-Abbâs ve Ebû'l-Hasen'in menâkıbını anlatmak için yazdığı ifade edilmiştir. (Bkz. İsmail Paşa, Bağdatlı, *Hediyetu'l-ârifîn*, I, 103, I-II, İstanbul, 1951.)

³¹ Fâtır, 35/6.

yede şeytanın şerrinden dahi emin oldular." Benim bu Ebû'l-Abbas'tan işittiğim kavil, *Tenvir*'de³² zikrolunduğu gibidir.³³

Ârifinden bazısı dahi şeytana hitaben dedi ki: "Sen kimsin ki senin şerrinden Cenâb-ı Hakk'a istiâze edeyim? Emr-i ilâhi olmasa idi senden Mevlây-ı Müteâl Hazretleri'ne ilticâ etmezdim!" Bu kavil dahi *İskâtü't-tedbîr*'de mezkurdur.³⁴

Eğer şeytan '*aleyhi'l-la'ne*' zikrelediğimiz tarik-i selâse ile men olunmayıp belki bizim üzerimize galebe etmekte olur ise bu surette malum olur ki, mücadele ve şerrinden imtinada sadâkat ve gayretimizi imtihan için Cenâb-ı Feyyâz-ı Mutlak tarafından bir ibtiladır; küffârı harp için üzerimize musallat kıldığı gibi. Halbuki küffârın şerrini def ve kendilerini kahr etmeye kâdirdir. Taraf-ı ilâhîden işbu mü'minini ibtila ve küffârın belalarına sabır ile müsâb olmak içindir.

Bu kavlimize delil olarak, Cenâb-ı Hak sure-i Âl-i İmrân'da³⁵ buyurdu:

(بل) Bu kavli-i kerim de, istifhâm-ı tevbih için olup (أم حسبتم أن تدخلوا الجنة) manasınadır. Bu surette mânây-ı şerifi: "Sizler zanneder misiniz ki Hak yolunda meşakkat ve zahmet çekmezden evvel cennete giresiniz!" demektir. Yani: "Eziyetsiz cennete giremezsiniz" manasına.

Mütercim: Âyet-i kerimeden zikrettiğimiz miktarının hâsıl-ı mânâsı: "Sizler cennete girmekliği zanneder misiniz?" demek olup müellifin ettiği ilave, Hak Celle ve 'Alâ Hazretleri'nin: (ولما يعلم الله الذين جاهدوا منكم ويعلم الصابرين) kelâm-ı şerifinden müstefâddır. (İntehâ kelâmu'l-mütercim)

Bu kavli-i şerifte vâki olan: (يعلم) cümlesindeki (يعلم) kelimesi, gizli (ان) ile mansuptur ve o dahi cem' içindir. (لا تأكل السمك وتشرب اللبن) cümlelerinde cem' manasına olduğu gibi, "Balık yemen ile süt içmen beynini cem etme" demektir. Yani: "Balıkla sütü bir arada yeme" manasına. Böyle olduğu surette, âyet-i kerimenin dahi asıl manası: "Sizler cen-

³² *et-Tenvir fi iskatî't-tedbir*, İbn Atâullah el-İskenderî diye meşhur olmuş sûfi Tâcu'd-dîn Ahmed b. Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şâzelî'nin (v. 709/1309) eseridir. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I, 502; İsmail Paşa, *age.*, I, 103.

³³ Bkz. İbn Atâullâh, *age.*, s. 35.

³⁴ Bkz. İbn Atâullâh, *age.*, s. 36.

³⁵ Âl-i İmrân, 3/142.

nete duhulü zanneder misiniz? Halbuki mücâhede ile sabır beynini cem' etmediniz. [13] Yani mücâhede ile sabır beynini cem' etmedikçe cennete giremezsiniz!" demektir. Allahu a'lem.

Şeytanı def'in üç tariki olduğu malumun olduysa bunu dahi bil ki; akâid yahut ef'âlden hatıra bir şey hutur eylese, fehm edemeyiz ki Hak Celle ve 'Alâ Hazretleri yahut me-lâike taraflarından bir hayır mıdır; yoksa şeytan ya nefis taraflarından bir şer midir? İşte bu meçhulümüz olduğu surette lisânen yahut kalben Cenâb-ı Hakk'ın zikrine müdâvemetle muharebe ederiz. Zira kalbimizde zikrullah vasıtasıyla hak ile bâtil beynini fark eder bir nur hâsıl olur da, şeytanın vesveselerinin mebnâsına ve meâline nazar edip onun tarafından bir hile olduğunu fehm edebiliriz. Zira ol mel'un bize adâvetinden için hayra davet etmeyip ancak cehennem azabına davet eder.

Böyle olduğu surette hatıra gelen şeylerin mebbe' ve menşei **dörttür** ki ol dört şeyi bilmek lâzımdır: **Evvalkisi** Cenâb-ı Hak'tan, **ikincisi** melekten, **üçüncüsü** nefisten, **dördüncüsü** şeytandandır. **İmam Gazâlî** (v. 505/1111) *rahmetullahi 'aleyh*'ın müellefâtından *Minhâcu'l-âbidîn*'de dahi böyle mezkurdur.³⁶

Havâtır: İnsanın kalbine Cenâb-ı Hak tarafından hâdis olan eserlerdir. Yani kalbe gelen şey olup kısm-ı evveldir ki, ol şeyi işlemeye kastetmedikçe muâkab olması lâzım gelmez. Yani günâh yazılmaz.

Mütercim: Müellifin işbu kelâmı, hayır ve şer Cenâb-ı Hak'tan olup diğer eşya vasıta olduğundan umuma mahmuldür. Yani diğer üç kısmın dahi müessir-i hakîkîsi Cenâb-ı Hak olduğundan onlarda dahi günâh yazılmaz demektir. Zira böyle tevcih olunmasa, her dört kısımdan hâdis olan havâtır zikrettiğimiz vecih üzere ma'füvdür. (İntehâ kelâmu'l-mütercim)

Yahut havâtır, bir şeyi işlemek ya terk etmek için himmet yani sarf-ı efkâr etmektir. Bu hale dahi ibtidâ "hâtır" tesmiye olunur. Bu hâtır usulde akâid gibidir. Dahi iman ve İslâm ve ihlâs ve riyâdan olarak a'mâl-i bâtine gibidir. İşte bu hâtır, içtihat ve tâat akabinde hayır olur da havâtırın bu kısm-ı evveline, abdi Cenâb-ı Hakk'ın rızasına îsâlden için "**hidâyet**" tesmiye olunur.

³⁶ Bkz. Gazâlî, *Âbidler Yolu (Minhâcu'l-âbidîn)*, s. 123-125, Osmanlıcaya trc. İlyas b. Abdullah en-Nihânî, bugünkü Türkçeye: İ. Turgut Ulusoy, Hisar Yayınevi, İstanbul, ty.

Mütercim: Hâsıl-ı kelâm, müellifin muradı, her bir kalbe gelen hayır ve şer, mûcid-i hakikî olan Cenâb-ı Rabbül-âlemîn tarafından ise de ol kalbe gelen şeyi eğer sen şeytana yahut nefesine tâbi olmayarak işler isen hayır olur. Ve bu hayır dahi melek [14] vasıtasıyla olur ise müellifin zikredeceği vecih üzere kısım-ı sâni'dir. Ve eğer bilâ vasıta Cenâb-ı Hak tarafından hayra mübeddel olur ise kısım-ı evveldir ki ona "hidâyet" tesmiye olunur. Ve bu vasıtalar bizim gibi usâta malum olamayıp ancak yukarıda zikrolunduğu gibi kalbinde zikrullah ile nur hâsıl olan kimselere malum olur.

Hikâye: "Veliyullahtan biriyle bir zât sahraya giderler ve ol mahalde su ararlar. Bir vaha ile (bile?) bulamazlar. Namaz vaktinin dahi geçmesi karib olduğundan ol velî teyemmümle namaz kılmaya karar verdikte ol zât teyemmümden men ederek asâsını yere urduktaki musluk gibi birden su akmaya başlar. Ol zât velîye der ki: "İşte bu sudan abdest alalım ve namaz kılalım. Bu hali bana Cenâb-ı Hak ihsân eylemiştir. Ve her ne vakit su bulamaz isem böyle ederim. Ol velî ibtidâ ol zâtın abdest almasını iltimas eyledikte ol zât dahi abdest almaya başladıkta, veliyullahtan olan kimse ensesine bir sille urup ol vakit kalp gözü açılır ve görür ki, ol akan su mekr-i şeytanın bevli imiş. Yani her ne vakit o kimse böyle asâsını yere ursa, kerâmet zannetsin diye şeytan karşısına gelip tebevül eder imiş."³⁷

İşte bu hikâyede olduğu gibi, vasıta şeytan olduğu malum olmak ancak zikrullah ile hâsıl olur. (İntehâ kelâmu'l-mütercim)

İşbu hidâyet hakkında Cenâb-ı Hak buyurdu ki: (والذين جاهدوا فينا لنهدينهم سبلنا)³⁸ (والذين جاهدوا فينا بالطاعات لنهدينهم سبلنا الموصلة لرضانا) ile müfesserdir. Mânây-ı şerifi: "Ben Azîmü's-şân, tâât ve ibâdât ile mücâhede eden kullarıma rızama vâsıl kılıcı yolları hidâyet ederim" demektir.

Yahut: (لنزيدنهم هداية إلى سبيل الخير وتوفيقا لسلوكها) ile müfesserdir ki, "Ben Azîmü's-şân, tâât ve ibâdât ile mücâhede eden kullarıma hayır yoluna hidâyeti ziyâde ederim. Dahi hidâyete sülûke tevfi-k-i ziyâde ederim" demektir. (والذين اهتدوا زادهم هدى)³⁹ kavli-i şeri-

³⁷ Kaynağı bulunamadı.

³⁸ Ankebût, 29/69.

³⁹ Muhammed, 47/17.

finde vâki olduğu gibi. Manası: "Hidâyeti kabul eden kullara Allah Azîmü'ş-şân hidâyeti ziyâde eyledi" demektir. Allahu a'lem. Dahî hadis-i şerifte vâki olmuştur ki:

(من عمل بما علم ورثه الله علم ما لم يعلم) Yani: "Bir kimse ilmiyle amel ederse Cenâb-ı Hak ol kimseyi bilmediği ilme vâris kılar"⁴⁰ demektir. *Kâdî*'de dahi ettiğimiz veçhile mezkurdur.⁴¹

Yahut havâtır, şehevâta mâile olan nefis [15] vasıtasıyladır. Yani, kısm-ı sâlistir ki bu nefsin davetine "**hevâ**" tesmiye olunur ve ancak şerre davet eder.

Yahut havâtır Cenâb-ı Hak tarafından insan üzerine müvekkel olan melek vasıtasıyla olup, kalbin sağ cânibine ârız ve ona "mülhem" tabir olunur. Yani kısm-ı sânidir ki onun davetine "**ilham**" tesmiye olunur ve ancak hayra davet eder.

Yahut havâtır, insan üzerine musallat olan şeytan vasıtasıyla olup, kalbin sol cânibine ârız, dahi vesvesesiyle Cenâb-ı Hakk'ın zikrinden tehir ettiği için "vesvâs-ı hannâs" tabir olunur. Yani kısm-ı râbî'dir ki onun davetine "**vesvese**" tesmiye olunur. Ekserî şerre davet edip, bazı kere büyük hayırdan men için küçük hayra davet eder. Yahut mutlak hayra davet eder ki ucub ve kibir îrâs edip de zenb-i azîme ilkâ içindir.

Mütercim: Müellifin yukarıda aksâm-ı erbaayı usûlü veçhile evvela Cenâb-ı Hakk'ı, sâniyen meleği, sâlisen nefsi, râbian şeytanı zikredip de burada kısm-ı sâniyi tehir etmesi, melek tarafından olan havâtır ile şeytan tarafından olan havâtırın veçh-i münasebeti olduğundan içindir. Yani meleğin havâtır kalbin sağ tarafına, şeytanın havâtır kalbin sol tarafına ârız olduğudur. (İntehâ kelâmu'l-mütercim)

⁴⁰ Birbirine yakın ifadelerle nakledilen bu rivâyet için bkz. Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-evliyâ*, X, 15 (Enes'ten merfû olarak), IV, 163 (Abdülvâhid b. Zeyd'in sözü olarak (كان يقال) denilerek); Münâvî, *Fezû'l-kadîr*, IV, 388 (isnatsız); İbn Receb, *Câmiu'l-ulûm*, s. 342 (قيل) denilerek), Beyrut, 1408. **Ebû Nuaym**'in ifadesine göre (az önce zikrettiğimiz yerdeki) isnâdda bulunan Ahmed b. Hanbel bu sözü bazı tâbiûndan naklen İsa b. Meryem 'aleyhi's-selâm'dan nakletmiş; bazı râviler de isnâd ekleyerek onu Peygamber 'aleyhi's-selâm'dan rivâyet etmiştir. Yine ona göre bu hadis bu isnâd ile Ahmed b. Hanbel'den nakledilmesi muhtemel değildir. Netice olarak bu sözün hadis olarak kabul edilmesi zor görünmektedir.

⁴¹ Bkz. Beyzâvî, *Tefsîr*, IV, 324-325, I-V, Beyrut, 1416/1996.

Melek ile şeytanın havâtırı hakkında **İbn Mes'ûd** (v. 32/652) *radıyallahu 'anh* Hazretleri'nden mervîdir ki: Melceu'l-ümem *sallallahu 'aleyhi ve sellem* Hazretleri buyurmuştur:

(في القلب لمتان لمة من الملك بايعاد بالخير وتصديق بالحق ولمة من العدو بايعاد بالشر
وتكذيب بالحق ونهي عن الخير)

Mânây-ı şerifi: "Kalpte iki hâtıra vardır: Biri melek cânibindedir ki hayır ile ve Hakk'ı tasdik ile va'd eder. Biri adüvv cânibinden yani şeytan cânibindedir ki şer ile ve Hakk'ı tekzip ile ve hayır işlemekten nehy ile va'd eder"⁴² demektir.

Dahi sure-i Bakara'da⁴³ Cenâb-ı Ecell ü A'lâ Hazretleri buyurmuştur ki:

(الشيطان يعدكم الفقر ويأمركم بالفحشاء والله يعدكم مغفرة منه وفضلا)

Mânây-ı şerifi: "Şeytan *'aleyhi'l-la'ne* sizlere fakr va'd eder." Yani: "Sadaka ve zekât vermekle malınız bitip fakir olursunuz!" diye tahvîf eder. "Dahi sizlere maâsî ile emreder." Yani: "Malınızı imsâk edin" diye, kebâirden olan buhl sıfatıyla muttasıl olmanızı emreder. "Cenâb-ı Allah *celle şânuhû* malınızdan sâirlerini infâkınız hasebiyle sizlere mağfîret dahi fazl va'd eder." Yani: "Verdiğiniz şey mukabelesinde dünyada yahut âhirette [16] ziyâdesiyle in'âm ve ihsan eder" demektir.

Böyle olduğu surette âkil olan kimse üzerine lâzımdır ki, Cenâb-ı Hakk'ı ziyâdesiyle zikrede. Zira Hakk'ı zikir şeytandan halâsa sebep olması hususunda **Hayru'l-enâm** *'aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz buyurmuştur ki:

(الشيطان يلتقم قلب ابن آدم فإذا ذكر الله خنس وإذا نسي الله التقم قلبه)

Mânây-ı şerifi: "Şeytan *'aleyhi'l-la'ne* insanın kalbini kendine rızık addeder. Ol insan Cenâb-ı Hakk'ı zikrederse şeytan rızıktan mahrum; ve eğer zikrullahı unutursa şeytan onun kalbinden merzûk olur"⁴⁴ demektir. *Câmiu's-sağîr*'de dahi bu mezkurât vardır.⁴⁵

⁴² Farklı anlatımlı benzer rivâyetler için bkz. İbnu'l-Mübârek, *Zühd*, s. 503, no: 1435, Beyrut, ty.; Tirmizî, *Sünen*, Tefsîr 3, no: 2988, I-V, Beyrut, ty.; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 305; Ebû Yalâ, *Müsned*, VIII, 417, I-XIII, Dimaşk, 1404/1984; Taberî, *Tefsîr*, III, 88, 89, I-XXX, Beyrut, 1405; İbn Hibbân, *Sa-hih*, III, 278.

⁴³ Bakara, 2/268.

Bu hadis-i şeriften malum olduğu veçhile, kalp Cenâb-ı Hakk'ı zikirten hâlî olduğu vakitte ol kalbe şeytan hulûl eder. İşbu kavlimize Cenâb-ı Rabbü'l-âlemîn'in:

(ومن يعيش عن ذكر الرحمن نقيض له شيطانا فهو له قرين)

kavl-i şerifi⁴⁶ delildir. Mânây-ı şerifi: "Şol bir kimse ki şehvât-ı nefsâniye ve dünyeviyyeye ziyâde iştigali sebebiyle Cenâb-ı Erhamu'r-râhimîn'i zikirten teâmî ve i'râz eylese, yani körlüğe uğrayırsa de zikrullahtan yüz çevirse Ben Azîmü's-şân ol kimseye bir şeytan musallat kılarım da ol şeytan ol kimsenin mukâriini olup asla yanından ayrılmaz!" demektir.

Yukarıda zikrolunan: (الشیطان يعدكم الفقر) âyet-i kerimesinde vâki olan: (يعدكم الفقر) kavl-i şerifi: (يخوفكم بالفقر) demektir. "Fakirlik ile sizi korkutur" manasına, yani: "Emvâlinizi infâk etmeyiniz; zira sonra ol mala muhtaç olursunuz" diye şeytan 'aleyhi'l-la'ne insanı tahvîf eder.

Ol mel'unun evvela tahvîfden murâdı oldur ki, "buhl" her insan indinde sıfat-ı mezmûmeden olduğu malum olduğundan, buhlü hiçbir kimseye güzel gösteremeyip fakr ile tahvîf eder. Ba'dehu fakrdan havfı sebebiyle ol kimse "buhl" sıfatıyla muttasıf olur. Neûzü billahi min şerrih.

İşbu hikâye buhlü terk eden kimsenin felâhı hakkındadır ki;

İsa 'aleyhi's-selâm'ın zaman-ı saâdetlerinde bir kimse var idi. Gayet buhlünden için ol kimseye "mel'un" derler idi. Bir zât küffâr ile muharebe etmek için ol bahîl kimseden bir kılıç talep edip: "Seni Cenâb-ı Hak azâb-ı cehenneminden halâs eylesin!" diye çok dua ve niyaz eyledi ise de, ol kimse kılcı vermeyip, ba'dehu nâdim olup i'tâ eyledi. Zât-ı mezkur dahi avdetinde İsa 'aleyhi's-selâm ile bir âbide tesadüf eyledi ki [17] ol âbid Cenâb-ı Feyyâz-ı Mutlak'a yetmiş sene ibâdet eylemiş idi. İsa 'aleyhi's-selâm sual eyleyip, ol zât dahi "mel'un" lakabıyla mülakkab olan kimse ile mâ-beyinlerinde olan mace-rayı beyan ettikte İsa 'aleyhi's-selâm mesrur olup âbid ile beraber mel'unun

⁴⁴ Benzer anlatımlar için bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 135 (İbn Abbas'tan naklen), I-VII, Riyâd, 1409; Taberî, *Tefsîr*, XXX, 355 (İbn Abbas'tan); Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-evliyâ*, VI, 268 (Enes'ten); Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, I, 403 (Enes'ten); Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, II, 358, IV, 186.

⁴⁵ Süyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr*, II, 306, no: 4972, I-II, Beyrut, 1410/1990.

⁴⁶ Zuhuf, 43/36.

kapısına müteveccih olduklarında ol "mel'un" ismiyle müsemma olan kimse İsa 'aleyhi's-selâm ile âbide riâyete meyledip kemal derece izzet-i ikram etmeye meşgul olup işbu hali kendisinin necâtına sebep oldu. Netice-i kelâm, ol âbid ibâdetine mağrur olup, ol mel'unu tahkir ve tekellümden ibâe eyledikte İsa 'aleyhi's-selâm'a vahiy nâzil oldu ki, ol abd-i müznibi kılıç i'tâsı ve sana muhabbeti sebebiyle mağfîret kıldım ve âbid ile cennette refik eyledim. Âbid-i mezkur âgâh olarak: "Onunla beraber cenneti istemem ve onun gibi refike razı olmam!" diye tekebbür eyledikte Cenâb-ı Hak tarafından nüzûl-i vahy tekerür edip: "*Ol âbidi mel'un kıldım ki kazaya razı olmadı! Ve mel'unu afveyledim ki buhlü terk eyledi! Ve âbidin cennetteki makamını mel'un-i mağfûra ve onun cehennemdeki makamını âbide tahsis ettim!*" buyurdu. *Tenbîh* ve *Miškât* ismiyle müsemma olan kitaplarda bu hikâyeye mezkuredir.⁴⁷

Âkil olan kimseye buhliden ictinâb etmek lâzımdır. Zira buhl bir sıfat-ı kabîhedir ki kendisiyle muttasıf olan kimseyi cehenneme ilkâ eyler. Sehâvet sıfatı, kendisiyle muttasıf olan kimseyi cennete ilkâ eylediği gibi. Zira 'aleyhi efdalu's-salât ve ekmelu't-tahiyât Efendimiz

(السقاء شجرة من أشجار الجنة أغصانها متدليات في الدنيا فمن أخذ بغصن منها قاده
ذلك الغصن الى الجنة والبخل شجرة من أشجار النار أغصانها متدليات في الدنيا فمن أخذ
بغصن من أغصانها قاده ذلك الغصن الى النار)

buyurmuşlardır. Yani: "Sehâvet, cennet ağaçlarından bir ağaçtır ki onun dal ve budakları dünyaya sarkmıştır. Bir kimse onun dalından tutsa onu cennete ilkâ eyler. Buhl dahi cehennem ağaçlarından bir ağaçtır ki, kezalik onun dahi dal ve budakları dünyaya sarkmıştır. Bir kimse onun dalından tutsa ol kimseyi cehenneme ilkâ eyler."⁴⁸ Bu hadis-i şerifi **Dârakutnî** rivâyet etmiştir ve *Câmi-i Sağîr* ismiyle müsemma olan kitapta böyle mezkurdur.⁴⁹

⁴⁷ Bkz. Ebû'l-Leys, *Tenbîhu'l-ğâfilîn*, s. 114 (Müellif babasından naklen rivâyet ediyor). Burada *Miškât* ile hangi kitabın kastedildiği açık değildir. Hatîb et-Tebrîzî'nin *Miškâtü'l-Mesâbîh*'inde ve İmam Gazâlî'nin *Miškâtü'l-envâr*'ında böyle bir rivâyete ulaşamadık. Risâle boyunca adından sıkça söz edilen *Miškât*'ın aynı isimde başka bir eser olması muhtemeldir.

⁴⁸ Ebû'l-Leys, *age.*, s. 113 (Hz. Âişe'den); Beyhakî, *age.*, VII, 435 (Hz. Ali'den); Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, III, 306 (Ebû Saîd el-Hudrî'den), IV, 136 (Câbir'den).

⁴⁹ Süyûtî, *age.*, II, 295, no: 4803. Dârakutnî'nin kaydettiği rivâyete ulaşma imkânı bulamadık.

Mütercim: Bu hadis-i şerifte müşâbehet alakası vardır: Ba'de't-teşbîh hakikat. Hadis-i şerif müellifin zikrettiği gibi, "sehâvetle muttasıf olan cennete ve buhl ile muttasıf olan [18] cehenneme müstahak olur" demektir. Yahut mecâz-ı mürsel olur ki, şârih merhum beyan edecektir. (İntehâ kelâmu'l-mütercim)

Bu hadiste, sehâvetle muttasıf olan kimse bezlettiği mal mukabilinde Cenâb-ı Hakk'ın ziyade ihsan edeceğine iman-ı tâmmı olduğundan işte bu itikad cennete duhule sebeptir. Buhl ile muttasıf olan kimse dahi ihsan-ı ilâhîde imanının za'finden bu itikad onun nâra duhû-lüne bâisdir. Zira yukarıda: (الشيطان يعدكم الفقر) âyet-i kerimesinden (والله يعدكم مغفرة منه وفضلا) kavli-i şerîfiyle ihsan-ı ilâhînin tezâyüdü ispat olunmuş idi. Bu âyetin mâbadi dahi: (والله واسع عليم)dir. Manası: "Malını rızâen lillah bezledenlere Cenâb-ı Hakk'ın ihsanı vâsi ve sarf ettiklerine mübâlağa ile âlimdir" demek olur.

Ve bahîl ile sahî hakkında şu hadis-i şerif dahi vârid olmuştur:

(ما من يوم يصبح العباد فيه إلا ملكان ينزلان فيقول أحدهما لمن أنفق ماله في الخيرات اللهم أعط منفقا خلفا ويقول الآخر لمن لم ينفق اللهم أعط ممسكا تلفا)

Mânây-ı şerîfi: "Her gün sabah vaktinde iki melek nâzil olup, birisi hayrât u hasenâta bezl-i mâl eden kimse hakkındadır ki: 'Ya Rab, senin yolunda infâk edenlere bezlettiği malın ivazını ihsan eyle!' Birisi dahi infâk etmeyen hakkındadır ki: 'Ya Rab, bu malını saklayan kimseye telef i'ta eyle! Yani senin yoluna bezletmediği için malını zâyi eyle!'"⁵⁰ demektir.

Ebû Hureyre (v. 58/678) *radiyallahu 'anh'*ten bir hadis-i kutsî mervîdir ki, efdalu'l-mürselîn Efendimiz Hazretleri buyurmuştur: (قال الله تعالى يا ابن آدم انفق انفق عليك) Mânây-ı şerîfi: "Hak Celle ve 'Alâ Hazretleri buyurmuş ki: Ey Âdemoğlu, ibâdullaha infak eyle; ben de seni infak ederim."⁵¹ *Mişkât-ı Mesâbih*'te dahi böyle mezkurdur.⁵² Yani: "Benim yolumda sarf

⁵⁰ Ebû Hureyre'den nakledilen bu rivâyet için bkz. Ahmed, *Müsned*, II, 305; Buhârî, *Sahîh*, Zekât 26 (no: 1374); Müslim, *Sahîh*, Zekât 57 (no: 1010); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 375; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, VII, 423; a.mlf. *Sünen*, IV, 187, I-X, Mekke, 1414/1994.

⁵¹ Ahmed, *age.*, II, 314; Bezzâr, *Müsned*, VIII, 420, I-X, Beyrut-Medine, 1409; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XVII, 363, I-XX, 1404/1983; Hatîb, *age.*, IX, 267.

⁵² Hatîb et-Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbih*, I, 420, no: 1862, I-III, Beyrut, 1405/1985.

eyle. Ben Azîmü's-şân dahi sana ivazını belki nice kere mislini ihsan edeyim" demektir. Çünkü Cenâb-ı Rahmân ü Rahîm *celle şânuhû* sure-i Bakara'da⁵³ buyurmuştur:

(مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ) Mânây-ı şerifi: "Mallarını Allah yoluna yani vâcibât ve nevâfilden vücûh-i hayrâta sarf eden kimselerin nafakaları" (كَمَثَلِ حَبَّةٍ) "Şol dâne yani şol tohum misalidir ki" (أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ) "Ol tohum yedi adet sap peyda eyledi ki, her sapta bir sünbüle yani başak hâsıldır ve münbit-i hakîki Cenâb-ı Hak'tır." (فِي كُلِّ سَنَابِلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ) "Her başakta dahi [19] yüz adet dâne hâsıldır." Böyle olduğu surette yani bir tohum yedi başak ve her başak yüz adet dâne müştamil olduğu surette bir tohumdan yedi yüz tohum hâsıl olmuş olur. Bunun gibi Hak yoluna verene Cenâb-ı Kâdir-i Mutlak yedi yüz belki daha ziyade verir. *Uyûn* ismiyle müsemma olan kitapta böyle mezkurdur.⁵⁴

Mütercim: Müellif "belki daha ziyade" lafzını âyet-i kerimenin mâbadinin mutlak zikrolduğundan ahz eylemiştir ki: (وَاللَّهُ يَضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ) Mânây-ı şerifi: "Cenâb-ı Allah murâd eylediği kimse için nice misli ivazını ihsan eder. Allah'ın fazlı vâsi ve infak edenleri ziyade bilicidir" demektir. (İntehâ kelâmu'l-mütercim)

Cenâb-ı Rabbü'l-izzet ecir ve sevabın tezâyüd-i ihsanını beyandan sonra ol sevaba mazarrat verip ecrinden mahrum kılan "menn" ve "eza"dan men eder de buyurur ki:

(الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يَتَّبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا مِمَّا)

(أَيُّ لَا يَمْنُونَ عَلَيْهِمْ بِمَا تَصَدَّقُوا) Yani: "Mallarını fi-sebîllah infak edip de sonra sadaka verdikleri kimselere menn etmezler"⁵⁵ demektir.

Mütercim: "Menn", in'âm ettiği kimselere: "Senin hakkında şöyle iyi iş yaptım idi ve sana çok ihsan ettim idi!" diye başına kakmaktır. (İntehâ kelâmu'l-mütercim)

(وَلَا أَدَى) Yani: (لَا يُؤْذِنُهُمْ) Yani: "Sadaka verdikleri kimselere ezâ etmezler" demektir.

⁵³ Bakara, 2/219.

⁵⁴ Hangi kitabın kastedildiği açık değildir. İbn Kuteybe'nin (v. 276) *Uyûnu'l-ahbâr* isimli eserinde böyle bir bilgiye ulaşamadık.

⁵⁵ Bakara, 2/262.

Mütercim: (أذى) İn'âm ettiği kimselere: "Ben sana şunu verdim, şükretmedin! Yani bana iyilik etmedin!" Yahut: "Kaç kere geldin ve beni tâciz ettin!" Yahut: "Ne çok dilenirsin! Utanmaz mısın?" demektir. (İntehâ kelâmu'l-mütercim)

Âyet-i kerimenin mâbadi:

(لهم أجرهم عند ربهم ولا خوف عليهم (في الآخرة) ولا هم يحزنون) Yani: "Böyle menn ve ezâ etmeyerek in'âm eden kimseler için Rablerinin indinde ecir vardır. Dahi âhirette onlar üzerine korku yoktur. Dahi onlar korkmazlar. Yani kemâl-i rahmetimle her bir beladan masûn ve mahfuz kılarım" demektir. Allahu a'lem.

Hâsıl-ı kelâm, fisebilillah infak, dünya ve âhirette ecr-i cezîle vusûl ve beladan necata sebeptir. Ama dünyada necata delil, **Enes** (v. 93/711) *radiyallahu anh'ten Hatîb* (el-Bağdâdî, v. 463/1071)'in rivâyet ettiği hadis-i şeriftir ki '*aleyhi ekmelü't-tahiyyât* Efendimiz buyurmuştur: (الصدقة تمنع سبعين نوعا من أنواع البلاء أهونها الجذام والبرص) Mânây-ı şerifi: "Sadaka, bela nevinden yetmiş türlü belayı men eder ki ol belaların ehveni cüz zam ve baras illetleridir."⁵⁶ *Câmi'* [20] *es-sağîr* ismiyle müsemma olan kitapta böyle mezkurdur.⁵⁷

Mütercim: "Cüz zam" Türkçe "kara sevda" dedikleri illettir. "Baras" dahi bir illettir ki, tesir eylediği mahal ağarıp ve ol eser kalır ki Türkçe "abrâş" derler. (İntehâ kelâmu'l-mütercim)⁵⁸

Amma ukbâda necata delil, '*aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz buyurmuştur:

⁵⁶ Hatîb, *age.*, VIII, 207; Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, IV, 236; krş. Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-evliyâ*, IV, 81.

⁵⁷ Süyûtî, *age.*, II, 317, no: 5144.

⁵⁸ Cüz zam hastalığına Türkçe'de "kara sevda" denildiğine dair bilgi ihtiyatla karşılanmalıdır. Bu hastalığın anlatıldığı kaynaklarda böyle bir bilgi yer almamaktadır. Ancak, bizim bu konuyla ilgili bir tahminimiz vardır. Şöyle ki; İslâm Ansiklopedisi'nde "Cüz zam" maddesini yazan M. Zeki Palalı, bu hastalığın İslâm tıbbında salgı teorisiyle açıklanmakta olduğunu söylerken, **kara safranın** vücuda yayılarak diğer "hılt"lara etkisi sonucunda fizyolojik dengenin bozulmasından vs. söz etmiştir. (Bkz. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VIII, 151, İstanbul, 1993.) Muhtemelen burada zikri geçen "kara safra" ifadesi, mütercim veya müstensihlerden biri tarafından "kara sevda" olarak kayda geçmiştir. Her iki ifadenin de yazı olarak durumu buna müsaittir. Böyle bir hatanın yanlış okumaya sebep olmuş olması ma'kul görünmektedir.

(اتقوا النار ولو يشق تمرة) Mânây-ı şerifi: "Nâr ile kendi beyninizi sadaka ile hıfz ediniz; vevlese yarım hurma ile olsun"⁵⁹ demektir. Bu hadis-i şerifi **Buhârî** (v. 256/870) ve **Müslim** (v. 261/875) *rahimehumâllah* **Adiyy b. Hâtim**'den (v. 68/687) rivâyet etmişlerdir.

Bir delil dahi, **Enes radiyallhu 'anh**'ten rivâyet olunan hadis-i şeriftir ki Efendimiz buyurmuştur:

(إن الشيطان واضع خرطومه (اي أنفه) على قلب ابن آدم (اي يوسوس له) فإن ذكر الله تعالى خنس وإن نسي الله تعالى التقم قلبه)

Mânây-ı şerifi: "Tahkik, şeytan insanın kalbi üzere burnunu vad' edicidir. Yani insana vesvese vericidir. Eğer ol kimse Allah'ı zikrederse şeytan '*aleyhi'l-la'ne* mahrum olur. Ve eğer zikri unutursa kalbiyle merzuk olur. Yani ol insanın kalbini dilediği cânibe meylettirir."⁶⁰ demektir.

Netice-i meram, şer ile hayrın havâtırını bilmek de **mevâzîn-i erbaa** mertebedir; yani dört adet terazisi vardır. **Evvelkisi**, hatıra gelen şeyi şeriata tatbik etmektir. Eğer mutâbık ise hayır, muhâlif ise şerdir. **İkincisi**, ilm-i zâhir ve ilm-i bâtını câmi bir kimseden sual etmektir. Eğer hayır derse hayırdır, şer derse şerdir. **Üçüncüsü**, sâlih ve âbid kimselere müracaat etmektir. Eğer onun fiiline mutâbık ise hayırdır, değil ise şerdir. **Dördüncüsü**, kendi nefesine arz etmektir. Eğer nefsi kendi tabiatıyla nefret ederse hayırdır; kendi tabiatıyla meylederse şerdir. Zira nefsin tabiatı günâh işlemeye emredicidir. Bir taraftan korku olursa günâhtan çekinir. Onun için kendi tabiatına nazar olunmalıdır.

⁵⁹ Rabî b. Habîb, *Müsned*, s. 139 (İbn Abbas), 376 (Câbir b. Zeyd), Beyrut, 1415; Tayâlisî, *Müsned*, s. 139, 140; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 351; Ahmed, *age.*, IV, 256, 258, 259, 377, 379, VI, 137 (Hz. Âişe); Dârimî, *Sünen*, I, 478; Buhârî, Zekât 8 (no: 1347), 9 (no: 1351), Menâkıb 22 (no: 3400), Edeb 34 (no: 5677), Rikâk 49 (no: 6174), 51 (no: 6195), Tevhîd 36 (no: 7074); Müslim, Zekât 66 (no: 1016); Tirmizî, Sıfatul-kıyâme 38 (no: 2415), Tefsîr 2 (no: 2953); İbn Mâce, Mukaddime 13 (no: 185); Nesâî, Zekât 63 (no: 2552, 2553). Parantez içinde belirttiklerimiz hariç hepsi Adiyy b. Hâtim'den nakledilmiştir.

⁶⁰ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VII, 278; Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-evliyâ*, VI, 268; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, I, 402-403; Münzirî, *et-Terğîb ve't-terhîb*, II, 257, I-IV, Beyrut, 1417; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VII, 149, I-X, Kâhire-Beyrut, 1407; Süyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, I, 125, no: 2031. Krş. İbn Ebî Şeybe, *age.*, VII, 135 (İbn Abbas'tan); Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl*, IV, 31-32, I-IV, Beyrut, 1992.

Eğer bir kimse hatırına gelen şeyi bu dört mizana urup cümlesinde şer olduğunu fehm ederse ol kârdan ictinâb edip ve şeytan şerrinden emin olmak için (أعوذ بالله من الشيطان الرجيم) demek elzemdir.

Ama insanı tâât u ibâdâtten men etmeye **şeytanın yedi hilesi** vardır:

EVVELKÎ HİLESİ: Âbidi, edây-ı ibâdetten men eder. Eğer Cenâb-ı Hak tevfiik ederse şeytana şu [21] red ile cevap verir ki: "Ben dünyayı fâniden âhirete elbette gideceğim ve bir daha dünyaya gelmek mümkün değildir. Ve bana âhîret tedârîki lâzımdır ki ibâdât u tââtıdır." Zira Hak Celle ve 'Alâ Hazretleri buyurmuştur ki: (تزودوا فإن خير الزاد التقوى)⁶¹

Mânây-ı şerifi: "Sizler tedârik görünüz. Tahkik, tedârikin hayırlısı takvâdir." demek olur. Allahu a'lem.

Ebû Zerr (v. 32/652) *radiyallahu 'anh*'ten mervîdir ki Rasûlullah *sallallahu 'aleyhi ve sellem* buyurmuştur:⁶²

(يا أبا ذر جدد السفينة فإن البحر عميق وأكثر الزاد فإن السفر بعيد وقل من الحمولة
فإن الطريق مخوف وأخلص الأعمال فإن الناقد بصير)

Fakih⁶³ *rahimehullah* buyurdu ki: "Tecdîd ile murâd tahkik-i iman, bahr ile murâd cehennem, zâd ile murâd ibâdetdir. Zira cennetin tedârîki tâât ve cehennemnin tedârîki seyyiâtıdır. Dahi hamûleden murâd zünûb, nâkidden murâd Cenâb-ı Feyyâz-ı Mutlak *Celle Şânuhu* Hazretleridir."

Mütercim: Böyle olduğu surette hadis-i şerifin meâli: "Ey Ebû Zerr! Cismindeki olan imanı muhkem kıl. Zira cehennem derin ve azabı şeditir. Ve çok ibâdet eyle ki, gidecek yol uzaktır. Ve hamûleyi az kıl, yani günâh işlememeye sa'y eyle ki yol korkuludur. Ve amelini hâlis kıl, yani ta'cil ve riyâdan temiz eyle ki Cenâb-ı Mevlâ amelini hâlis ve gayri hâlisini mübâ-

⁶¹ Bakara, 2/197.

⁶² Kaynaklarımızda bu sözün hadis olarak pek yaygınlık kazanmadığı anlaşılmaktadır. Deylemi bu sözün isnâd zikretmeksizin sadece Ebû Zerr'in adını vererek nakletmiştir. (Bkz. *Firdevs*, V, 339.) Şevkânî (v. 1250/1834) ise İbrahim b. Ahmed el-Keynâ'nin sözü olarak nakletmiştir. (Bkz. *el-Bedru't-tâli' bi mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*, I, 5, I-II, Beyrut, ty.

⁶³ Genellikle "el-Fakîh" denilince Ebû'l-Leys es-Semerkandî (v.376/986) anlaşılır. Burada da onun kastedildiği kanaatindeyiz. Bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, XVI, 322-323; Kâtîp Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1981.

lağa ile görücüdür" demek olur. Ey ihvân-ı dîn! Bu hadis-i şerifin hitabında cümlemiz dâhiliz. Elden geldiği kadar muktezâsıyla amel etmek elzemdir. (İntehâ kelâmu'l-mütercim)

Efdalu'l-mürselîn Efendimiz Hazretleri'nden işbu hadis-i şerif dahi rivâyet olunmuştur ki:

(ان المؤمنین اذا دخلوا النار يصير الله ثواب التوحيد سفينة والقرآن حبالها والصلوة شراعها والمصطفى ملاحها والمؤمنون يجالسون عليها فيعبرون عليها سالمين)

buyurmuşlardır. Mânây-ı şerifi: "Müminler nâra dahil olduğu vakitte kalplerinde olan tevhidin sevabını Cenâb-ı Feyyâz-ı Mutlak sefine kılar ki, ol sefinenin Kur'ân ipleri ve salât yelkeni ve Muhammed el-Mustafa *sallallahu 'aleyhi ve sellem* mellâhıdır. Mü'minün ol gemide oturup cehennemden üzerinden selâmetle geçerler"⁶⁴ demektir. Kur'ân-ı Kerim'de vâki olduğu gibidir ki: (ثم ننجي الذين اتقوا ونذر الظالمين فيها جثيا)⁶⁵

Mütercim: Bu âyet-i kerimenin mâkablî: (وان منكم إلا واردها) Mânây-ı şerifi: "Vallahi, sizden bir kimse yoktur ki ol cehenneme vürûd etmeye!" (كان على ربك حتما مقضيا) "Sizin [22] cehenneme vürûdunuz Hak Celle ve 'Alâ Hazretleri'nin üzerinize onu mukadder kıldığı için emir lâzım oldu." (ثم ننجي الذين اتقوا) "Ba'dehu Ben [Biz] Azîmü's-şân cehennemden müttakilere necat veririm [veririz]." (ونذر الظالمين فيها جثيا) "Ben [Biz] Azîmü's-şân kâfirleri ol cehennemde dizleri üzerine çökmüş oldukları halde terk ederim [ederiz]!" demektir. İşbu:

(وان منكم إلا واردها) âyet-i celilesinden müstefâd olduğu üzere, mümin ve kâfir bil-cümle cehenneme vürûd edeceklerdir. Lâkin hadis-i şeriften ve (ثم ننجي الذين اتقوا) âyet-i kerimesinden fehm olunduğu üzere gerek hadis-i şerifte mezkur olan veçhile ve gerek sâir vasıta ile müminler cehennem azabını duymayacaklardır. el-Hamdü lillâhi teâlâ. (İntehâ kelâmu'l-mütercim)

ŞEYTANIN İKİNCİ HİLESİ: İbâdetten yahut zünûba tevbeden tehir eder. Cenâb-ı Hak tarafından tevfik olur ise âbid olan kimse buna dahi şöyle cevap verir ki: "Benim ecelim kendi elimde deşildir; Cenâb-ı Hakk'ın yed-i kudretindedir. Belki ömrüm bir saat dahi mümted olmazsa ibâdet ve tevbeden mahrum olurum." Zira Cenâb-ı Hak buyurmuştur:⁶⁶

⁶⁴ Böyle bir rivâyete ulaşamadık.

⁶⁵ Meryem, 19/72.

⁶⁶ Lokman, 31/34.

(إن الله عنده علم الساعة وينزل الغيث ويعلم ما في الأرحام (على أي وصف كان من سواد وبياض وذكر وأنثى وغير ذلك) وما تدري نفس ماذا تكسب غدا (من خير وشر) وما تدري نفس بأي أرض تموت إن الله عليم خبير)

kelamlarıyla müfesserdir.

Mütercim: Bu âyet-i kerimenin ibâre-i tefsiri dahi ilave olundu ki mealde iktizâsı vardır. Bu surette Mânây-ı şerifinden beş emir hâsıl olur ki, onlara **muğayyebât-ı hamse** tabir ederler. **Evvelkisi** ruz-i kıyâmettir. **İkincisi** bulutta olan yağmur mu, kar mı, yoksa azap mıdır? **Üçüncüsü** anasının rahminde olan çocuk beyaz mı, siyah mı, yoksa erkek mi, dişi midir? **Dördüncüsü** bir kimse müstakbelde hayır mı işler, yoksa şer mi işler? **Beşincisi** bir kimse hangi yerde fevt olacaktır? Bu beş şeyi kimse bilmez. Ancak Cenâb-ı Hak 'Alîm ve Habîr'dir, demek olur. (İntehâ kelâmu'l-mütercim)⁶⁷

Ve bu âyet-i kerimenin sebab-i nüzülü oldur ki, **Hâris b. Amr**⁶⁸ Ğiyâsü'l-ümem *sallallahu aleyhi ve sellem* Hazretlerinden sual eyledi ki: "Kıyâmet ne vakit kopar? Dahi ben ekin ektim ne vakit yağmur yağar? Dahi benim haremim hamiledir; erkek mi doğurur, yoksa dişi mi? Dahi ben dün işlediğimi bilirim. Sabah ne işleyeceğim? [23] Dahi benim doğduğum yer burasıdır; ama hangi mahalde vefat edeceğim? Bana haber ver" dedikte Efendimiz *sallallahu aleyhi ve sellem* (**مفاتيح الغيب خمسة**) yani: "Ğaybın miftâhı beş şeydir" buyurup bu âyet-i mezkûreyi kıraat buyurdular.⁶⁹

Hikâye: Rivâyet olunur ki, melekül'-mevt bir gün **Süleyman 'aleyhi's-selâm**'a uğradı ve Süleyman 'aleyhi's-selâm'ın huzurunda bir kimse vardı ki melekül'-mevt ol kimseye ziyadece nazar ederdi. Ol kimse Süleyman 'aleyhi's-selâm'dan sual eyledikte melekül'-mevt diye cevap verdiler. Ol kimse melekül'-mevtin kendi için geldiğini fehm ederek ol Peygamber-i zî-şân'dan niyaz eyledi ki: "Rüzgâra emreyle beni Hind'e gö-

⁶⁷ Muğayyebât-ı hamse (beş bilinmeyen) konusunda nakledilen hadisler ve değerlendirme için bkz. Tatlı, Bekir, *Hadis Tekniği Açısından Cibrîl Hadîsi ve İslâm Düşüncesi'ne Yansımaları*, s. 232-237, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005.

⁶⁸ Sahâbeden bu ismi taşıyan iki kişi zikredilmektedir. Biri, Ebû Mesqabe el-Hâris b. Amr b. el-Hâris es-Sehmî; diğeri ise el-Berâ b. Azîb'in amcası yahut dayısı olan el-Hâris b. Amr el-Ensârî'dir. İbn Hacer, her ikisinin de birer hadisi olduğunu söylemiştir. Bkz. *Takrîb*, s. 212 (Riyâd, 1416).

⁶⁹ Beyzâvî, *Tefsîr*, IV, 353; Ebû's-Suûd, *İrşâdu'l-aklî's-selîm*, VII, 78, I-IX, Beyrut, ty.; krş. Taberî, *Tefsîr*, XXI, 87-88 (soru soran bir adam); İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 456 (soru soran bâdiyeden bir adam).

türsün!" Süleyman 'aleyhi's-selâm dahi ricasını kabul edip ol zatı Hindistan'a irsal eyledikte melekül-mevt Süleyman 'aleyhi's-selâm'a buyurdu ki: "Benim ol zata ziyade baktığım taaccübümden nâşî idi. Zira onun ruhunu Hind'de kabz etmeye memur idim. Ol zat senin yanında idi. Bu âdem Hind'e nasıl gidecek diye nazar ederdim!" buyurdu.⁷⁰ Bu hikâye *Mişkât* ismiyle müsemma olan kitapta mezkurdur.⁷¹

ŞEYTANIN ÜÇÜNCÜ HİLESİ: İbâdetde acele etmeyi emreder. Yani: "Çabuk namazı kıl da filan şeyi de yap!" diye iğvâ eder. Cenâb-ı Hak tarafından tevfiğ olur ise âbid olan kimse buna da şöyle cevap verir ki: "Tam olup da az olan amel; noksan olup da çok olan amelden hayırlıdır." Yani: "İbâdeti erkânı üzere tamam ederim. Acele edersem, bilâ-erkân ibâdet makbul değildir ve acele şeytandır" demek lâzımdır.

Zira **Hâtim** (el-Esamm) *rahmetullahi 'aleyh*'ten rivâyet olunmuştur ki: "Acele şeytandır. Lâkin beş haslet müstesnâdır ve sünen-i seniyyedendir. **Evvelkisi**, misafire taam hazırlamakta acele etmek. **İkincisi**, cenazenin tekfininde acele etmek. **Üçüncüsü**, yetmişmiş kızları kocaya vermekte acele etmek. **Dördüncüsü**, borcunu vermeye acele etmek. **Beşincisi**, günâhtan tevbe etmeye acele etmektir."⁷² *Mişkât* ismiyle müsemma olan kitapta böyle mezkurdur.⁷³

Rivâyet olundu ki; İblis kendi a'vânına der ki: "Dört adediniz gidin ümmet-i Muhammed 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm'dan bir kimse namaz kılarken biriniz önünden, biriniz ardından ve biriniz sağından ve biriniz solundan acele ettirmeye sa'y ediniz." Eğer ol musalli onlara tâbi olmayıp acele etmez ise Cenâb-ı Allah *celle şânuhû* [24] ol kimsenin namazı için yedi yüz

⁷⁰ Benzer anlatımlar için bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 70 (Hayseme'den naklen); İbn Ebî Âsım, *Zühd*, s. 41, Kâhire, 1408 (Hayseme ve Şehr b. Habşeb'den); Ebû Muhammed, *Azame*, III, 917-918 (Şehr'den), I-V, Riyâd, 1408; Ebû Nuaym, *age.*, IV, 118 (Hayseme ve Şehr'den), VI, 60 (Şehr'den). Ebû Nuaym'ın kitabında IV, 118'deki isnâdda Ahmed b. Hanbel de bulunmaktadır. Fakat biz onun kitaplarında bu rivâyete ulaşamadık.

⁷¹ *Mişkâtul-Mesâbih*'de ve *Mişkâtul-envâr*'da böyle bir hikâyeye ulaşamadık.

⁷² Ebû Nuaym, *age.*, VIII, 78; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 350 (krş. II, 72). Rivâyetin ilk kısmı yani acelenin şeytandan olduğu bildirilen bölümü ayrıca da rivâyet edilmiştir. Mesela bkz. Tirmizî, *Birr ve Sila* 66 (no: 2012, Sehl b. Sa'd'dan merfû olarak. Müellifin ifadesine göre garib bir hadistir.); İbn Adıyy, *Kâmil*, IV, 151 (Enes'ten merfû olarak), I-VII, Beyrut, 1409/1988.

⁷³ *Mişkâtul-Mesâbih*'de ve *Mişkâtul-envâr*'da böyle bir rivâyete ulaşamadık.

şehit sevabı ihsân eder. Ve ol dört şeytanı bahre ilkâ ederler ki ebedî çıkamazlar.⁷⁴ Bu dahi kitâb-ı mezkûrede mesturdur.⁷⁵

ŞEYTANIN DÖRDÜNCÜ HİLESİ: Riyâ işletmek; yani âbidi, işlediği ibâdetle nâsa göstermeye mecbur kılmaktır. Cenâb-ı Hak tarafından tevfiik olur ise buna dahi cevap olur ki: "Fâide ancak Cenâb-ı Feyyâz-ı Mutlak'tan olup nâs, fâide ve zarar vermeye muktedir değildir." Zira Şefiu'l-ümem *sallallahu 'aleyhi ve sellem* Hazretleri buyurmuştur:

(واعلم ان الأمة لو اجتمعوا على ان ينفعوك لم ينفعوك الا بشئى قد كتب الله لك ولو اجتمعوا على ان يضروك لم يضروك الا بشئى قد كتب الله عليك)

Mânây-ı şerifi: "Ey mümin! Malumun olsun ki cümle ümmet sana menfaat etmek üzere içtima etseler, hiç menfaatleri olmayıp ancak Hak Teâlâ Hazretleri'nin takdir eylediği şeyde ederler. Dahi sana mazarrat etmeye içtima etseler hiç mazarratları olamayıp ancak makdurun olan mazarratı ederler"⁷⁶ demektir. Bu zikrelediğimiz *Mevâhib*'de mezkurdur.⁷⁷

Müellif merhum der ki: Ey ihvân-ı din! Malumunuz olsun ki, medh-i ihlâs ve zemm-i riyâ hakkında âyât-ı kerime ve ehâdis-i nebeviyye çoktur. Amma, riyâyı zem hakkında **Ebû Hureyre radiyallahu 'anh** Hazretleri'nden rivâyet olunan hadis-i şerif pek muazzam tehditlisidir ki Rasûl-i Ekrem *sallallahu 'aleyhi ve sellem* Hazretleri buyurmuştur ki:

(ان أول الناس يقضى يوم القيامة ثلاثة) "Kıyâmet gününde nâsın ibtidâ sual ve azab olunanı üç kimsedir: (رجل استشهد) **Birisi**, şehâdet talep eden yani riyâ için şehit olandır. (فانى به فعرفه الله) Ol kimseyi Cenâb-ı Hak'ın huzuruna götürdükleri vakitte Hak Celle ve 'Alâ Hazretleri ona ihsan eylediği kuvvet ve şecaati beyan buyurur. (فعرفه) Ol kimse dahi Cenâb-ı Rabbül-âlemin'in eylediği ihsanı ikrar eder. (قال فما عملت فيها) Cenâb-ı Hak, Allâmu'l-ğuyûb olduğu halde sual buyurur ki: Ne amel işledin? Ve verdiğim kuvvet ve şecaati hangi mahalle sarf eyledin? (قال الرجل قاتلت فيك حتى استشهدت) Ol kimse der ki: Din-i mübini ta'ziz için mukâtele eyledim. Hatta şehâdet talep eyledim ve şehit oldum.

⁷⁴ Kaynağı bulunamadı..

⁷⁵ *Mişkâtü'l-Mesâbîh*'de ve *Mişkâtü'l-envâr*'da böyle bir rivâyete ulaşamadık.

⁷⁶ İbn Abbas'tan nakledilen bu rivâyet için bkz. Ahmed, *Müsned*, I, 293; Tirmizî, *Sıfatu'l-kıyâme* 59 (no: 2516); Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IV, 430; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XII, 238.

⁷⁷ Bu rivâyete ulaşamadık.

(قال الله تعالى وكذبت ولكنك قاتلت لان يقال هو رجل جري)

Cenâb-ı Hak buyurur ki: Davay-ı şehâdetinde kâzıbsin! Zira sen, şecaatli âdem [25] desinler diye mukâtele eyledin! (فقد قبل ذلك ثم أمر به فسحب حتى القى في النار) Cenâb-ı Hak böyle buyurduktan sonra hazene-i cehenneme emreder ki: Bu kimseyi nâra ilkâ ediniz! Hazene dahi iktidâen li'l-emr ol kimseyi yüzü üzere sürüyerek cehenneme ilkâ ederler. (ورجل تعلم العلم وعلمه) **Birisi** dahi: İlmi öğrenip ve nâsa öğretip ve Kur'ân okuyan kimsedir. (فاتى به فعرفه نعمه) Ol kimseyi Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna götürdükleri vakitte Hak Celle ve 'Alâ Hazretleri ona ettiği in'âmı ve verdiği ilmi beyan buyurur. (فعرّفها) Ol kimse dahi Cenâb-ı Rabbü'l-âlemîn'in eylediği ihsan ve verdiği ilmi ikrar eder. (قال فما عملت فيها) Cenâb-ı Hak sual buyurur ki: Ne amel işledin? Verdiğim ilmi hangi mahalle sarf eyledin? (قال تعلمت العلم وعلمته وقرأت فيك) Senin rıza-i şerifin için okudum ve okuttum ve kıraate devam eyledim.

(قال كذبت ولكن تعلمت العلم ليقال هو عالم وقرأت القرآن ليقال هو قارئ)

Cenâb-ı Hak buyurur ki: Sen hilaf söyledin! Zira sen âlim desinler diye okudun ve okuttun. Ve kâri desinler diye Kur'ân'a devam eyledin! (قيل ثم أمر به فسحب حتى القى في النار) Bunu dahi veçh-i sâbık üzere cehenneme ilkâ ederler. (ورجل وسع الله عليه) **Birisi** dahi Cenâb-ı Hakk'ın çok mal ihsân eylediği kimsedir.

(فاتى به فعرفه الله نعمه فعرفها قال فما عملت فيها قال ما تركت في سبيلك الا انفقت فيها لك قال كذبت ولكنك فعلت ليقال هو جواد فقد قيل ثم أمر به فسحب حتى القى في النار)

Bu kimseyi dahi ba'de's-sual ve'l-cevab malını sehâvetli kimse desinler için infak eylediğinden veçh-i sâbık üzere cehenneme ilkâ ederler." Bu hadis-i şerifi **Müslim rahimehullah Ebû Hureyre radiyallahu anh**'ten rivâyet etmiştir.⁷⁸

Mütercim: Bu hadis-i şerifin ibâre-i aliyyesi birbirine müşâbih olduğu cihetle racül-i ganiyy hakkında vârid olan, dürer-i makâl-i Cenâb-ı Risâlet-penâhî'nin tafsilen tercemesi terk

⁷⁸ Ebû Hureyre'den rivâyet edilen bu hadis için bkz. İbn Râhûye, *Müsned*, I, 324, I-III, Medîne, 1413/1991; Ahmed, *age.*, II, 321; Müslim, *İmâre* 152 (no: 1905); Nesâî, *Cihâd* 22 (no: 3137); Ebû Avâne, *Müsned*, IV, 489; Hâkim, *Müstedrek*, I, 189, II, 120, I-IV, Beyrut, 1411/1990; Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-evliyâ*, II, 192; Beyhakî, *Sünen*, IX, 168; a.mlf. *Şuabu'l-imân*, II, 530, V, 324-325.

olundu. Kıraat buyuran zevata niyâz olunur ki, itnâb murâd ettikleri halde hadis-i şerifin mâbâdinin tercemesini mâkabline tatbik edeler. Vallâhu'l-Müsteân. (İntehâ kelâmu'l-mütercim)

Bu hadis-i şerifin mazmûnuna mûmâsil Hak Celle ve 'Alâ Hazretleri buyurmuştur ki:

(فمن كان يرجو لقاء ربه فليعمل عملا صالحا ولا يشرك بعبادة ربه أحدا)

Mânây-ı şerifi: "Şol kimse ki Rabbisinin likâsına [26] müştak rızây-ı kerimini murâd eyledi, amel-i sâlih işlesin ve Rabbisinin ibâdetine diğerk bir kimseyi şerik kılmâsın."⁷⁹ demektir.

Mütercim: Bu âyet-i kerimeden malumdur ki, âhâd-i nâsa beğendirmek için ibâdet eyleyen kimse şirk işlemiş olur. Şirk ise küfürdür. (نعوذ بالله من الريا) (İntehâ kelâmu'l-mütercim)

Dahi **İbn Mes'ûd** radiyallahu 'anhümâ'dan mervîdir ki, Nebiyy-i Muhterem sallallahu 'aleyhi ve sellem Hazretleri buyurmuştur:

(من أحسن الصلوة حيث يراه الناس وأساء بها حين يخلو فتلك استهانة استهان بها ربه)

Mânây-ı şerifi: "Bir kimse nâs görsün diye namazı erkânı veçhile kılıp, nâstan hâlf olduğu vakitte bi-lâ erkân edâ ederse, ol kimse bu istihâne ile Rabbisini istihâne etmiş olur. Yani Hak Celle ve 'Alâ Hazretlerini tahkir etmiş olur."⁸⁰ demektir. İşbu istihâne yani tahkirin *Mişkât*'ta üç nev'i mezkur ise de burada ityan olunmadı. Murâd eden, kitâb-ı mezkûra müracaat buyura.⁸¹

Mahmud b. Lebîd⁸² (v. 96/714) radiyallahu 'anh'ten mervîdir ki 'aleyhi efdalü't-tahiyyât Hazretleri buyurmuştur: (إن أخوف ما أخاف عليكم الشرك الأصغر) Mânây-ı şerifi: "Şol bir şey ziyade korkuludur ki; sizin üzerinize şirk-i aşğardan korkum. Yani sizin üzerinize vukûun-

⁷⁹ Kehf, 18/110.

⁸⁰ Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 369, I-XI, Beyrut, 1403; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 227; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IX, 54; Kudâî, *Müsnedu's-Şihâb*, I, 304-305, I-II, Beyrut, 1407/1986; Beyhakî, *Sünen*, II, 290; a.mlf., *Şuabu'l-îmân*, III, 136.

⁸¹ *Mişkâtul-Mesâbih*'de ve *Mişkâtul-envâr*'da böyle bir rivâyete ulaşamadık.

⁸² Ebû Nuaym Mahmûd b. Lebîd b. Ukbe b. Râfi' el-Eysî el-Eşhelî el-Medenî, genç sahâbilerden olup, rivâyetlerinin çoğunu diğerk sahâbeden almıştır. Bkz. İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 925 (Riyâd, 1416 baskısı).

dan korktuğum şeylerin ziyade korkulusu şirk-i asğardır"⁸³ demektir. Efendimiz bu kelâm-ı şerifi buyurduktan ashâb sual ettiler ki: "Ya Rasûlallah! Şirk-i asğar nedir?" Tekrar Peygamberimiz 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm buyurdular ki:

(الرياء يقول الله عز وجل إذا جزى الناس بأعمالهم في يوم لا ريب فيه إذهبوا إلى الذين كنتم تراؤنهم)

Mânây-ı şerifi: "Şirk-i asğar, riyâdır. Ve âhirette nâs, amelleriyle cezalandıkları vakitte Cenâb-ı Hak 'azze ve celle şânuhû Hazretleri mürâîlere hitâb-ı tevbih ile: 'Riyâ eylediğiniz kimselere gidin! Amelinizin sevabını versinler!' buyurur."

Bu hadis-i şeriften malumdur ki, riyâ eden kimsenin amelinin sevabı mahvolur ve ol günde mürâîler meyus ve nâr-ı cahîme müstahak olurlar. Hak Celle ve 'Alâ Hazretleri dahi Sûre-i İsrâ'da⁸⁴ buyurmuştur ki: (من كان يريد العاجلة) Yani: "Şol bir kimse ki amelinin ecrini dünyada isteye" (عجلنا له فيها ما نشاء لمن نريد) Yani: "Ben [Biz] Azîmü's-şân, âhirette helakini murâd ettiğim[iz] kimseye dilediğim[iz] kadar dünyada ihsân eyledim [eyledik]".

[27] (ثم جعلنا له جهنم يصلاها مذموما مدحورا)

Yani: "Ol kimse dünyayı tâlip olduğu için cehennemî vacip kıldım [kıldık] ki ol kimse cehenneme dahil olur. Âhireti murâd etmediği için kendisi ve sâirleri indinde ol kimse mezmûm ve Cenâb-ı Allah'ın rahmetinden matrûd ve baîd olucu olduğu halde" demektir.

ŞEYTANIN BEŞİNCİ HİLESİ: İnsana ucub getirmektir. Yani insan, ettiği ibâdeti çok görmek ve iyi ibâdet ediyorum davasında olmaktır. Bunda dahi şeytana şöyle cevap verilir ki: "Benim ibâdet ettiğim, Cenâb-ı Hak'ın inâyetiyledir. Zira Cenâb-ı Hak vücuduma bu kudreti vermese, ne haddimedir ki ibâdet edebileyim!"

Ve ucubdan halâsın bir çaresi dahi, ucub hakkında vâride olan âyât-ı kerime ve ehâdîs-i şerifeyi teemmül edip nefsinde tevâzu teklif etmektir. **Vehb b. Münebbih** (v. 114/732) *radiyallahu 'anh'*ten mervî olan hikâye bu kavli müeyyiddir ki:

⁸³ Ahmed, *age.*, V, 428, 429; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, IV, 253 (Mahmud b. Lebid, Râfi' b. Hadîc'den naklediyor); Ebû'l-Leys, *Tenbîhu'l-ğâfilîn*, s. 2-3; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, V, 333.

⁸⁴ İsrâ, 17/18.

Ümem-i sâlifede bir kimse var idi. Yetmiş sene Cenâb-ı Hakk'a ibâdet eylemiş idi. Ve bir Cumartesi'den bir Cumartesi'ne iftar ederdi. Bir hâcetin hâsil olması için Cenâb-ı Hakk'a niyaz eyleyip duası makbul olmadı. Ba'dehu tefekkür edip kendi kendisine dedi ki: "Eğer Cenâb-ı Hakk'ın indinde makbul olacak bir ibâdetim olaydı duam makbul olurdu!" deyip tevâzu tarafını ihtiyâr eyledikte taraf-ı İlâhî'den bir melek nâzil olup: "Ey kimse! Şu anda ettiğin tevâzu Cenâb-ı Hak indinde bunca sene ettiğin ibâdetten makbul ve matlûb ki, mebzûl buyurdu!" dedi.⁸⁵

Mütercim: Hikâyede mezkur olduğu gibi haftada yahut üç günde bir oruç bozmak, ümem-i sâlifede meşru idi. Onların şeriatı mensûh olduğundan Yehûd kavmine müşâbehet lâzım gelmesin için bizim şeriatımızda câiz değildir. Hiç olmazsa yarım hurma ile olsun iftar etmek sünen-i seniyyedendir. (İntehâ kelâmu'l-mütercim)

Bunun aksine olarak ucub eden kimsenin züill ve hakâreti hakkında bir hikâye dahi **Şa'bi** (v. 103/721) *radiyallahu 'anh'ten* mervîdir:

Bir kimsenin üzerinde her ne cânibe gitse bulut gölge ederdi. Diğer bir kimse dahi onun üzerinde olan bulutun gölgesinde beraber yürümeyi rica eyledikte ol kimse gayet ucubundan: "Senin gibi kimsenin beni hıfzeden gölgede yürümek haddi değildir!" demesine binâen bi-kudretillâh, ol bulut racül-i evvelin üzerinden ayrılıp racül-i sâniye intikal etti.⁸⁶

Mütercim: Bu hikâye diğer bir mahalde [28] görülemediğinden sıhhat ve adem-i sıhhati hususunda şüphem vardır. Zira üzerinde bulut sâye etmesi Habîb-i Ekrem ve Nebîyy-i Muhterem *sallallahu teâlâ 'aleyhi ve sellem* Hazretleri'nin hasâisi hükmündedir. (İntehâ kelâmu'l-mütercim)

Fakih (Ebû'l-Leys es-Semerkindî) merhum buyurdu ki: Bir kimse ucub ref etmek murâd eylese ol kimse üzerine **dört şey** lâzımdır: **Evvelkisi:** Tâât ve ibâdâtta tevfiği Cenâb-ı Hak'tan bilmektir. Zira bu yolda olan kimse Hudâ'ya hamd ile meşgul olup nefsine ucub gelmez. **İkincisi:** Cenâb-ı Hakk'ın ettiği in'âm ve ihsâna nazar etmektir. Zira bu yolda olan kimse Mün'im-i Hakîkî'ye şükür ile meşgul olup nefsine ucub gelmez. **Üçüncüsü:** Ettiği ibâdâtın

⁸⁵ Benzer anlatımlar için bkz. İbn Ebî Şeybe, *age.*, VII, 185; İbn Ebî Âsım, *Zühd*, s. 97, 374-375, krş. 53; Ebû'l-Leys, *age.*, s. 175; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, V, 433.

⁸⁶ Ebû'l-Leys, *age.*, s. 175.

kabul olmamasından havf etmektir. Zira bu yolda olan kimse ettiği ibâdette kusurunu mu'terif olup nefesine ucub gelmez. **Dördüncüsü:** Kendisinde vâki olan kebâir yahut sağâire nazar etmektir. Zira bu yolda olan kimse, seyyiâtı hasenâtı üzerine ziyâde gelmesinden havf edip nefesine ucub gelmez. Mümin olan kimse nasıl ucub eder ki? Ettiği ibâdât makbul mü, değil mi âhirette malum olacak bir haldir!⁸⁷ Şu zikrolunan kaviller *Miškât* ismiyle müsemma olan kitapta mestûrdur.⁸⁸

ŞEYTANIN ALTINCI HİLESİ: Âbid ile Cenâb-ı Hak beynine haylûlet etmek için nasihat tarikine sülûk edip der ki: "İbâdeti sirran eyle ki riyâ hâsıl olmasın! Cenâb-ı Hak yine senin ibâdetini nâsa bildirir ve sen nâs beyninde makbul ve merğûb olursun!" Cümlemizi Mevlây-ı Mûteâl Hazretleri onun şerrinden emin eyleye!

İşte bu nasihatten mel'unun murâdı, riyây-ı hafî tabir olunan günâhı işletmektir. Bu sözüne dahi cevap şöyledir ki: "Cenâb-ı Hak benim seyyidimdir; ben zayıf bir kulum. Dilerse izhâr, diler ihfâ ve murâd ettiği vakitte hakir; murâd ettiği vakitte aziz eyleyler."

Mütercim: Bazı mevâfizde görülmüştür ki şeytan lânet olunduktan sonra **üç kere doğru** söylemiştir. Onlarda dahi altıncı hilesinde beyan olduğu gibi yine murâdı, nasihat tarikiyle ihânet idi! **Biri:** İsmâil '*aleyhisselâm*'a ve vâlidesine zebh haberini doğru söyledi ki murâdı, Cenâb-ı Hakk'ın emrini ifaya mani olmak idi. Bu babda murâdı hâsıl olmadı. Hikâyesi tavîle olduğundan tay yolundu; ittilâ murâd eden tevârihe müracaat buyura. **Biri dahi:** Zekeriyâ '*aleyhisselâm*'ı görünmez derecede **[29]** ağaç hıfz eylediği vakit küffâra ol Peygamber-i zîşân'ın ağaçta olduğunu doğru söyledi ki murâdı, ol Nebiyy-i Hudâ'nın vücud-i saâdeti âlemden ref olup halâikın kendüye tâbi olması idi. Bu babda ol hâinin efkârı takdir-i Hudâ'ya tesâdüf edip Zekeriyâ '*aleyhisselâm*'ı ağaçla beraber bıçkı ile kestiler. Bu hikâyeye dahi tevârihte munderiçtir. **Biri dahi:** '*Aleyhi efdalu's-salât ve ekmelu't-tahiyât* Efendimiz Ebû Bekir *radiyallahu 'anh* ile ğâr-i şerifte iken küffâra doğru söyledi ki murâdı, Zekeriyâ '*aleyhisselâm*'da mezkur olan efkâr idi. Bu babta dahi mel'ün, me'yus oldu. Cenâb-ı Allah *celle şânuhû*, Habîb-i Ekremine hıfz eyledi. Zira takdir-i ilâhîde '*aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimiz Medîne-i Münevvere'yi teşriflerinden sonra din-i mübin âşikâr olacak idi. Ve sebep-i şehâdetleri Hayber civarındaki ekl buyurdıkları zehirli kuzu olacak idi. Zira mervîdir ki Efen-

⁸⁷ Ebû'l-Leys, *age.*, s. 176.

⁸⁸ *Miškâtul-Mesâbih*'de ve *Miškâtul-envâr*'da böyle bir hususa ulaşamadık.

dimizin vefatlarına karîb ol semmin eseri zuhur eylemiş idi. Ve mukaddemen dahi bazı kere vücûd-i saadetlerini bî-huzur eder idi. Diğer rivâyetlerde dahi Efendimizin âhireti teşriflerinin sebebi, hummâ yahut sudâ' demişlerdir. Ve fıkra-i ğâr-i şerif ve '*aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimizin âhireti teşrifleri dahi mufassalan tevârihte mestûrdur.

İşte şeytanın bazı kere insana nasihat yolunda bulunup da tarîk-i müstakimden ayırdığı vâki olur. (İntehâ kelâmu'l-mütercim)

ŞEYTANIN YEDİNCİ HİLESİ: Âbid olan kimseye der ki: "Eğer sen saîd isen ibâdete ihtiyacın yok ve eğer şakî isen ibâdet fayda vermez! Nafîle rahatını terk edip ibâdet ile meşgul olma!" Buna dahi cevab-ı bâ-savâb oldur ki: "Ben Cenâb-ı Hakk'ın bir zayıf kuluyum. Abd olan kimse efendisinin emrine imtisâl etmek lâzımdır. Gerek ibâdetimle beni me'cûr etsin; gerek muâkab kılsın. Cenâb-ı Rabbü'l-âlemîn *celle şânuhû* Rubûbiyetini bilir! Dilediği şeyi hükmeder ve murâd ettiği şeyi işler. Ben ancak ibâdet ile memurum!" demek gerektir. Zira Cenâb-ı Hak buyurdu ki:

(يا أيها الناس اعبدوا ربكم الذي خلقكم والذين من قبلكم لعلكم تتقون)

Mânây-ı şerifi: "Ey kimseler! Şol Rabbinize ibâdet ediniz ki sizi ve sizden önce gelen kimseleri müttaki olasınız diye halk eyledi"⁸⁹ demektir.

Mütercim: Şeytanın bu hilesi dahi [30] suret-i Hak'tan görünüp insanı mehlekeye düşürmektir. Zira '*aleyhi's-salâtü ve's-selâm* Efendimizden sâdır olan hadis-i şerif kütüb-i akâidde mestûrdur ki: "*Said olan kimse, batn-ı mâderde iken saiddir. Şakî olan kimse dahi batn-ı mâderde şakidir.*"⁹⁰ Yani ezeli olarak ilm-i İlâhî'de said said ve şakî şakîdir. Vâkiu'l-hâl böyledir.

Ama mümin olan kimse yalnız, Cenâb-ı Ecell ü Âlâ Hazretleri'nin Zât-ı Pâk-i Ulûhiyet ve Cenâb-ı Rubûbiyetini ikrâr; ve sîfât-ı zâtiye ve sübûtiyesine iman ve Cenâb-ı Peygam-

⁸⁹ Bakara, 2/21.

⁹⁰ Ceninin anne karnında iken saîd veya şakî olduğunu belirten benzer anlatımlar için bkz. Ma'mer, *Câmi'*, XI, 123, I-II, Beyrut, 1403 (Abdurrezzak'ın *Musannef* adlı eserinin sonunda); Rabî b. Habib, *Müsned*, s. 304 (no: 805); Kureşî, *el-Kader ve mâ verede fî zâlike mine'l-âsâr*, s. 141-145, Mekke, 1406; Tayâlisî, *Müsned*, s. 38; Humeydî, *Müsned*, I, 69, I-II, Beyrut-Kâhire, ty.; Ahmed, *age.*, I, 382, 414, 430; Buhârî, *Bed'u'l-halk* 6 (no. 3036), *Enbiyâ* 2 (no: 3154), *Kader* 1 (no: 6221, *Kader* kitabının ilk hadisi), *Tevhid* 28 (no: 7016); Müslim, *Kader* 1 (no: 2643, *Kader* kitabının ilk hadisi).

ber'i tasdik ile mümin olamayıp, ona nâzil olan Kur'ân'ı dahi tasdik etmek lâzımdır ki, bir mûcib-i Kur'ân-ı Mübin **yedi şeyi tasdik** ile memurdur: (أمنت بالله الى آخره) Yani, **ibtidâ**, Cenâb-ı Hakk'ı ve sıfâtının kadim olmasını tasdik etmektir ki "İlim" ve "Kudret" ve sair sıfât-ı celilesi gibi cümlesi ezelfî ve kadimdir. **Sâniyen**, melâike-i kiramı tasdik etmektir ki Cenâb-ı Hakk'ın emrinde isyan etmezler ve emrolunan şeyi işlerler. **Sâlisen**, Cenâb-ı Hak tarafından nâzil olan kitapları tasdik etmektir ki Kur'ân-ı Mecîd onlardan birisidir. **Râbian**, Rasûl ve Nebî-leri tasdik etmektir ki cümlesi Cenâb-ı Hak tarafından ba's olunmuşlardır. **Hâmisen**, kıyâmet gününü tasdik etmektir ki dünyanın fenası ve âhiretin bekâsı onunla malum olur. **Sâdisen**, kader-i İlâhî'yi tasdik etmektir ki hayır ve şer cümle Hak'tan olup ancak kulun elinde bir irâde-i cüz'iyeye vardır ki hayır ve şer cânibine bakmaya ve gitmeye meyl edivermekten ibarettir. **Sâbian**, öldükten sonra dirilmeyi tasdik etmektir ki sual ve hesap ve azab cümlesi hakîr ve tekrar dirildikten sonra olacaklardır.⁹¹

İşte bu yedi şeyi tasdik mümin olan kimseye vâcib olduğu surette ilmullahta said said ve şakî şakîdir diyerek yalnız sıfât-ı İlâhiyyeyi tasdik edip de, ibâdetin faydası ve ibâdeti terkin zararı olmaz demek ibâdetle memuriyetimize delil ve Cenâb-ı Hak tarafından nâzil olan Kur'ân'ı tasdik etmemek lâzım gelir; bu ise küfürdür. Zira Kur'ân'ı tasdik demek mümkün merteye mucibince amel etmektir. Yoksa cümle ibâdeti terk ve inkâr küfr-i sarihîdir. (İntehâ kelâmu'l-mütercim)

Buhârî ve **Müslim** *rahimehumâllah* rivâyet ederler ki: **Muâz radiyallahu 'anh** buyurdu:

"Rasûlullah 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimizle bir hımâra binmiş idik. Ve aramızda bir şey olmayıp ancak [31] müahhiratu'r-racûl var idi; yani eyerin bel dayayacak mahalli var idi. Peygamber Efendimiz buyurdular ki:

(يا معاذ هل تدري ما حق الله على عباده)

Bu hadis-i şerifte "hak" "vâcib" manasına olup meâl-i hadis-i şerif: "Ey Muâz sen bilir misin ki Hak Celle ve 'Alâ Hazretleri kulları üzerine ne şeyi vâcib kılmıştır?"

⁹¹ İman esaslarının sayısı ile ilgili olarak verilen rakamların **öğretimde kolaylık** amacı taşıdığını; yoksa inanılacak hususların sadece burada belirtilen şeylerle sınırlandırılmasının doğru olmadığını düşünürüz. Bu konuyla alakalı değerlendirme için bkz. Topaloğlu, Bekir, *DİA*, "İslâm" md., XXIII, 5-6, İstanbul, 2001; Tatlı, Bekir, *Hadîs Tekniği Açısından Cibrîl Hadisi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları*, s. 224-225.

(وما حق العباد على الله)

"Dahi kullar hangi şeye müstehaktırlar?" buyurdularında Hazreti Muâz buyurdu ki: "Allah ve Rasûlü ziyade bilir." Yani: "Bilmem yâ Rasûlallah!" dedikte yine Peygamber Efendimiz buyurdular ki:

(إن حق الله على العباد أن يعبدوه وحده ولا يشركوا به شيئا)

Mânây-ı şerifi: "Tahkik Cenâb-ı Hakk'ın ibâd üzerine vâcib kıldığı, yalnız Cenâb-ı Hakk'a ibâdet edip başka bir şeyi Cenâb-ı Hakk'a ibâdetle şerik kılmamaktır" demektir.

(وحق العباد على الله أن لا يعذب من لا يشرك به شيئا)

Yani: "Kullar şol şeye müstehaktırlar ki, diğer bir şeyi Cenâb-ı Hakk'a ibâdetle şerik kılmazlar ise onlara azap eylememektir." Yani: "Şirk işlemeyen kimseye Cenâb-ı Hak azap etmez." buyurdularında Muâz radiyallahu 'anh buyurdu ki: "Ya Rasûlallah! Bu kavli-i şerifinle nâsı tebşir etmeyim mi?" Peygamber Efendimiz buyurdular ki: (لا فيتكلموا عليه) Yani: "Nâsı tebşir etme ki, kavli-i şerifime itimâden Cenâb-ı Hakk'a ibâdetten mahrum olurlar."⁹²

Mütercim: İşte bu hadis-i şerifi nâsa beyandan men buyurmalarında, ibâdet etmek dahi farz olup ilmullaha nisbet ederek terk memnû olduğuna işaret vardır ki, yukarıda biz zikretmiş idik. (İntehâ kelâmu'l-mütercim)

Eğer sual edersen ki, "Cenâb-ı Risâlet-meâb Hazreti Muâz'ı nâsa beyandan men buyurmuşlar idi; niçin bu hadis tevâtür buldu?" Cevap veririm ki: Efendimizin men buyurmaları şuna binâen idi ki, ol vakit bazı kimseler yeni İslâm olup tekâlif-i şer'iyyede yani ibâdât u tâatta tekâsül etmeleri ihtimali var idi. Ba'dehû dîn-i mübîn kuvvet bulup nâs ibâdetle meşgul olduklarında mahzur mündefi' olup Hazreti Muâz dahi bu hadis-i şerifi haber verdi.

Mütercim: Şimdi bu saîd ve şakî meselesi pek çok şuyû buldu. İşte böyle zamanımızda zuhur eden itikatların ol vakitte zuhuru muhâl hükmünde idi ve bu asırda kulûb-i nâsta İslâm'ın za'findan için türlü türlü akâid peydâ olur ki cümlesinin [32] murâdı ibâdetle tekâsül ve tehâvünden ibarettir. (İntehâ kelâmu'l-mütercim)

⁹² Ma'mer, age., XI, 282; Tayâlisî, age., s. 77; Ahmed, age., V, 228, 229, 230, 234, 236, 238, 242; Buhârî, Libâs 99 (no: 5622), İstizân 30 (no: 5912), Rikâk 37 (no: 6135), Tevhîd 1 (no: 6938); a.mlf. el-Edebu'l-müfred, s. 324, Beyrut, 1409/1989; Müslim, İman 48 (no: 30); İbn Mâce, Zühd 35 (no: 4296); Tirmizî, İman 18 (no: 2643); Nesâî, es-Sünenü'l-kubrâ, III, 443, VI, 55. En sondaki kısım (müjdeleme konusu) bazılarında yoktur.

Şeytanın: "Saîd isen saîd, şakî isen şakî" demekten murâdı, "âlem-i zürriyette" yahut "âlem-i ervahta" demektir. **Âlem-i zürriyette olduğuna delil**; Cenâb-ı Rabbü'l-âlemîn *celle şânuhû* Hazretleri buyurmuşlardır ki:⁹³ (وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ) Mânây-ı şerifi: "Senin Rabbin, benî Âdem'in zürriyetini arkalarından ihraç eylediği vakitte" yani "karnen ba'de karnin tevâlüd edecekleri vech üzere benî Âdem'in zürriyetini sulblerinden ihraç eylediği vakitte" demektir.

Mütercim: İhracın keyfiyeti buradan fehm olunamaz lâkin tefâsir ve tevârihte derc olunmuştur; hakikatini murâd eden müracaat buyursunlar. (İntehâ kelâmu'l-mütercim)

Âyet-i celîlenin mâba'di: (وَأَشْهَدُهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتَ بِرَبِّكُمْ) Mânây-ı şerifi: "Cenâb-ı Hak benî Âdem'i kendi nefisleri üzerine şâhit kıldı da, 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?'" buyurdu. Yani Hak Celle ve 'Alâ Hazretleri onlara delâil-i Rubûbiyetini nasb ve akıllarında ikrâra davet eden şeyleri terkib edip de (أَلَسْتَ بِرَبِّكُمْ) buyurdu; (قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا) "Cümle: Belâ yâ Rabbi! Sen bizim Rabbimizsin ve biz şâhidiz." dediler.

Zâhir olan, (شَهِدْنَا) kavlı şerifi zürriyetin kelâm-ı tetimmesindendir; bizim beyan ettiğimiz gibi ki, "Biz şâhidiz" dediler. Müfessirînden bazıları dahi dediler ki: (شَهِدْنَا) kavlı şerifi melâikenin kelâmıdır. Zira zürriyet: "Belâ" dedikleri vakitte Cenâb-ı Hak melâikeye buyurdu ki: "Sizler şâhit olunuz. Kıyâmet gününde benî Âdem: 'Tâât ve ibâdeti üzerimize vacip olan Cenâb-ı Hakk'ı bilmedik ve ikrâr etmedik' demesinler." Emr-i Rabbânîye binâen melâike dahi (شَهِدْنَا) dediler.

Mütercim: Burada müfessirîn, (بَلَىٰ) "belâ" yerine (نَعَمْ) "neam" dese ne lâzım gelir, onu beyan buyurmuşlardır ki; "neam" kelimesi mâkablını tasdik eder; gerek mâkabli nefiy olsun, gerek isbât olsun. Bu takdirce Cenâb-ı Hak: (أَلَسْتَ بِرَبِّكُمْ) buyurdu; yani: "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" dedikte "neam" dense, mâkabli nefiy olduğundan, "Rabbimiz değilsin!" demek çıkar. Hâşâ! Amma "belâ" kelimesi mâkablindeki nefiy isbât eder. Bu surette Cenâb-ı Hak, "Rabbiniz değil miyim?" buyurdu; "belâ" demek, "Rabbimizsin" demek çıkar. (İntehâ kelâmu'l-mütercim)

⁹³ A'râf, 7/172.

Âyet-i celilenin mâba'di: (أَنْ تَقُولُوا) (لَنْ تَقُولُوا) ile müevvel olup, mânây-ı şerifi: "Kıyâmet gününde benî Âdem: 'Yâ Rabbi! Sen bizim Rabbimiz olduğunu tasdik [33] ettiğimizden gâfiliz ve haberimiz yoktur' demesinler için kendi nefisleri şehâdet eyledi." Yahut "melâike şehâdet eyledi" demektir.

(أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ)

Bu kavli şerif, (أَنْ تَقُولُوا) üzerine mâtuftur. Mânây-ı şerifi: "Kıyâmet gününde benî Âdem: 'Yâ Rabbi! Bizden evvel babalarımız şirk etmişler; bizler onlardan sonra gelip onlardan gördüğümüz gibi işledik. Âbâ ü ecdâdımızın ettikleri şirk ile bize azap mı edersin? Bizi onlar dalâlette bıraktılar!' demesinler için kendi nefisleri" yahut "melâike şâhit oldu" demektir. Zira kendileri böyle âlem-i zürriyette bildiklerinden için inkâra mecalleri kalmaz. Allahu a'lemu bi-murâdih.

İmam Muhyi's-sünne (el-Bağavî, 516/1122) *rahmetullahi 'aleyh, Mesâbîh* ve *Me'âlimu't-Tenzil* kitaplarında⁹⁴ **Hazreti Ömer el-Fârûk** *radiyallahu 'anh*'ten rivâyet eder ki:

(وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ) Bu âyet-i kerimenin manası Rasûl-i Ekrem *sallallâhu 'aleyhi ve sellam* Hazretleri'nden sual olundukta Hazreti Ömer dahi meclis-i şeriflerinde hâzır olduğu halde işitmiş ki, Peygamber Efendimiz buyurmuşlar:

(إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى خَلَقَ آدَمَ ثُمَّ مَسَحَ ظَهْرَهُ بِيَمِينِهِ فَاسْتَخْرَجَ مِنْهُ ذُرِّيَّةً فَقَالَ خَلَقْتَ هَؤُلَاءِ لِلْجَنَّةِ وَيَعْمَلُ أَهْلُ الْجَنَّةِ يَعْمَلُونَ)

Mânây-ı şerifi: "Cenâb-ı Hak Celle ve 'Alâ Hazretleri Âdem 'aleyhi's-selâm'ı halk edip zahrının sağ tarafını mesh buyurdu yani sıfat-ı rahmeti tecelli edip batnen ba'de batnin zürriyet-i benî Âdem zâhir olup Cenâb-ı Hak buyurdu ki: Bunlar cennetliktir ve ehl-i cennet amelini işlerler.

(ثُمَّ مَسَحَ ظَهْرَهُ فَاسْتَخْرَجَ مِنْهُ ذُرِّيَّةً فَقَالَ خَلَقْتَ هَؤُلَاءِ لِلنَّارِ وَيَعْمَلُ أَهْلُ النَّارِ يَعْمَلُونَ) "

Mânây-ı şerifi: "Bundan sonra Cenâb-ı Feyyâz-ı Mutlak, Âdem aleyhi's-selâm'ın arkasını mesh buyurdu yani sıfat-ı celâli tecelli edip karnen ba'de karnin sâir zürriyet-i benî Âdem dahi zâhir olup Cenâb-ı Hak buyurdu ki: Bunlar ehl-i nârdır ve ehl-i

⁹⁴ Bağavî, *Me'âlimu't-Tenzil*, II, 211, I-IV, Beyrut, 1407/1987; Hatîb et-Tebrîzî, *Mişkâtul-Mesâbîh*, I, 21, no: 95.

nâr amelini işlerler." demektir. Ol meclis-i şerifte bir kimse Efendimizden sual eyledi ki: "Yâ Rasûlallah! İbâdet hakkında ne buyurursunuz?" Efendimiz buyurdu ki:

(إن الله إذا خلق العبد للجنة استعمله بعمل أهل الجنة حتى يموت على عمل من أعمال أهل الجنة فيدخل به الجنة)

Mânây-ı şerifi: "Cenâb-ı Hak bir kimseyi cennetlik halk eylediği vakitte ol kimseyi ehl-i cennet amelinde istimal eder. Hatta ehl-i cennet amelinden bir ameli işlerken fevt olur, ol amel ile cennete dahil olur." demektir. [34]

(وإذا خلق العبد للنار استعمله بعمل أهل النار فيدخل به النار)

Mânây-ı şerifi: "Cenâb-ı Hak bir kimseyi nâr için halk eylediği vakitte ol kimseyi ehl-i nâr amelinde istimal eder. Ol amel ile nâra dahil olur." demektir.⁹⁵

Şeytanın: "Saîd isen saîd, şakî isen şakî" demesinden murâdı **âlem-i ervahta olduğuna delil** işbu hadis-i kutsîdir ki, Dâvud 'aleyhi's-selâm Cenâb-ı Hak'tan: "Yâ Rabbi! Mahlukatı niçin halk eyledin?" diye sual eyledikte Hak Celle ve 'Alâ Hazretleri buyurdu ki:

(كنت كنزا مخفيا فأحببت أن أعرف فقبضت قبضة من نوري فقلت لها كوني حبيبي
حمدا ثم سبح الله ذلك النور سبعين ألف سنة فخلق من نور تسبيحه أرواح الأنبياء)

Mânây-ı şerifi: "Ben bir gizli hazine idim. Kendimi ilâm etmeyi murâd eyledim de kendi nurumdan bir kabza ahzedip ol nura: 'Habîbim Muhammed ol!' diye emreyledim. Ba'dehu ol nur yetmiş bin sene Cenâb-ı Hakk'ı tesbih eyledi. Onun tesbihinin nurundan ervâh-ı enbiyâ -salavâtul-lâhi 'alâ nebiyyinâ ve 'aleyhim ecma'in- halk olundu."⁹⁶

Bir rivâyette dahi, Cenâb-ı Rabbü'l-Âlemîn nûr-i Muhammedî'yi halk eyledi, ba'dehû mir'ât-ı hayâyı dahi halk eyledi. Nûr-i Muhammedî mir'ât-ı hayâya nazar eyledikte

⁹⁵ Hz. Ömer'den gelen bu rivâyet için bkz. Mâlik, *Muvattâ*, II, 898, I-II, Mısır, ty.; Ahmed, *Müsned*, I, 44; Ebû Dâvud, *Sünne* 17 (no: 4703); Tirmizî, *Tefsîr* 8 (no: 3075); İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 38; Hâkim, *Müstedrek*, I, 80, II, 354, 594.

⁹⁶ Böyle bir rivâyete sahih kaynaklarda rastlayamadık. Sûfiyyenin çok kullandığı bu söz muhtemelen mevzûdur ve onun Rasûlullah'a nisbet edilmesi doğru değildir. Bu sözün ilk kısmı için bkz. Aliyyü'l-Kârî, *el-Masnû fi ma'rifeti'l-hadisi'l-mevdû'*, s. 141, Riyâd, 1404 (bazı ulemâdan naklen aslı olmadığı ifade ediliyor); Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 173 (İbn Teymiye bu sözün Hz. Peygamber'in kelâmından olmadığını ve sahih bir senedinin bilinmediğini söylemiş; Aliyyü'l-Kârî'nin yine de bu sözün anlamının doğru olduğunu söylediği belirtilmiştir.).

Cenâb-ı Rabbü'l-İzz'e'den haya edip terledi. Ol nurun başının terinden melâike ve yüzün terinden Arş ve Kürsî ve Levh ve Kalem ve Cennet ve Cehennem ve Güneş ve Ay ve yıldızlar ve gökte olan eşya halk olundu. Ve göğsünün terinden enbiyâ ve mürselîn ve ulemâ ve şühedâ ve sâlihîn halk olundu. Arkasının terinden Ka'be ve Beyt-i Ma'mûr ve Beyt-i Makdis halk olundu. Ve kaşlarının terinden ümmet-i Muhammed halk olundu. Kulaklarının terinden Yahûdî ve Nasârâ, daha bunlara mûmâsil küffâr halk olundu. Ve karnının terinden mağripten maşrika kadar yeryüzü halk olundu. Bundan sonra Cenâb-ı Hak buyurdu ki: "Ey nûr-i Muhammed el-Mustafâ! Ön tarafına bak!" Baktı ki ön tarafında dahi bir nur var! Kezâlik sağında ve solunda ve arında dahi birer adet nur var. Onlar **Ebû Bekr, Ömer, Osman, Ali** *rdvânu'l-lâhi teâlâ 'aleyhim ecmaîn* idi. Bundan sonra Cenâb-ı Hak bir muallak nûrânî kandil halk eyledi ki, zâhirinden bâtını ve bâtınından zâhiri görünür idi. Muhammed *'aleyhi's-salâtü ve's-selâm*'in suretini tasvir edip ol kandil derûnuna vad' buyurdu. Ol sûret-i Muhammedî Hazreti Peygamber'in namazda kâim olduğu gibi kâim olup tekbir ve tahmîd eyledi. Ba'dehû ervâh-ı enbiyâya [35] ol kandili tavâf etmekle emreyledi ve yüz bin sene tavâf edip tesbih ettiler. Bundan sonra cemî-i ervâha Cenâb-ı Hak ol sûret-i Muhammedî'ye bakmağa emreyledi. Re'sini gören, dünyada halk beyninde halife ve sultan oldu. Cephesini gören, emîr-i âdiller oldu. Kaşlarını gören, nakkâş ve hattât oldu. Gözlerini gören, hâfız-ı kelâmullah oldu. Kulaklarını gören, mukbil ve müstemi' oldu. Boynunu gören, vâiz ve nâsîh oldu. Göğsünü gören, âlim oldu. Daima bakıp da görremeyen, Yahûdî ve Nasrânî ve Mecûsî ve milel-i sâireden bi'l-cümle kâfir oldu. Görüp de bakmayan dahi rubûbiyet davası eyledi ki, Firavun ve Nemrûd gibi.⁹⁷

Şu zikrolunandan malum oldu ki, saâdet ile şakâvet âlem-i erwahta tebeyyün ettiler. Ba'dehû tebeddül edemez. Zira ilmullahta sâbit olan şey teğayyür etmez. İşte bundan için şeytan: "Saîd halk olundun ise ibâdete ihtiyacın yok ve şakî halk olundun ise ibâdetin faydası yok!" dedi. Bunun cevabı dahi yukarıda müellifin ve bu mütercim-i fakirin beyan ettiğimiz cevaplardır.

⁹⁷ Önemli kaynaklarımızda yer almayan bu rivâyetin de Hz. Peygamber'e nisbet edilmesi mümkün görünmemektedir. Risâlenin önemli yerlerinde sık sık açıklamalar yapan mütercim bu rivâyetin sıhhati hakkında açıklama yapmaması dikkat çekicidir. Böyle bir rivâyetin Rasûlullah'a nisbet edilmesi konusunda onun açıklayıcı bilgi vermesi beklenirdi.

(الحمد لله الذي يسر لنا اتمام هذا الجمع) "Hamd bu mecmuanın tamamlanmasını bize kolaylaştıran Allah'adır."

Sonuç ve Değerlendirme:

Mustafa b. Halil ez-Zağravî'ye ait bu risâle, şeytanın hilelerinden Allah'a sığınma konusunda son derece güzel ve doyurucu açıklamalar ihtiva etmektedir. Müellif, şeytanın insanı aldatmak üzere çok çeşitli yollara müracaat ettiğini belirtmiş, bu meyanda onun yedi adet hilesinden söz etmiştir. Bunlardan ilki, şeytanın âbidi ibâdetten men etmesidir. İkincisi, ibâdetten yahut günâhlara tevbeden tehir etmesidir. Üçüncüsü, ibâdetde acele etmeyi telkin etmesi; dördüncüsü riâyâya düşürmesi, beşincisi ucub illetine bulaştırması, altıncısı gizli riâyâya yöneltmesi, yedincisi ise âbidin ibâdete ihtiyacı olmadığını, şakî kimseye de ibâdetin fayda veremeyeceğini söylemesidir. Müellif merhumun bu konuları açıklama üslubu onun İslâmî ilimler konusunda gayet geniş bir kültüre sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle âyetlere ve hadislerle olan vukûfu eserinin değerini daha da artırmaktadır. Her ne kadar zaman zaman kaynaklarımızda çok da yaygınlık bulmamış rivâyetlere yer verilmiş olsa da bunlar sayıca fazla olmadığı ve gerekli açıklamalar gerek mütercim ve gerekse bizim tarafımızdan yapılmaya çalışıldığı için önemli sayılmamalıdır. Böyle bir eserin okuyucularımıza sunulmasının faydalı olduğu kanaatindeyiz.

Kaynakça

Abdurrezzak, Ebû Bekr Abdurrezzak b. Hemmâm b. Nâfi' el-Hımyerî es-San'ânî (v.211), *Musannef*, I-XI, Beyrût, 1403.

Aclûnî, İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî el-Cerrâhî (v.1162), *Keşfu'l-hafâ ve müzilu'l-ilbâs amme's-tehera mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs*, I-II, Beyrût, 1405.

Ahmed, Ebû Abdillâh İbn Hanbel eş-Şeybânî (v.241), *Müsned*, I-VI, Mısır, t.y.

Aliyyü'l-Kârî, Molla Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî el-Hanevî (v.1014), *el-Masnû' fî ma'rifeti'l-hadîsi'l-mevdû'*, Riyâd, 1404.

Bağavî, Muhyissünne Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ (436-516), *Meâlimu't-Tenzil*, I-IV, Beyrût, 1407/1987.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn (v.458), *Şuabu'l-îmân*, I-VIII, Beyrût, 1410.

-----, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I-X, Mekke, 1414/1994.

Beyzâvî, Ebû'l-Hayr Nâsiruddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed (v.685 veya 691), *Tefsîr (Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl)*, I-V, Beyrût, 1416/1996.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Cu'fî (v.256), *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VII, Beyrût, 1410/1990.

-----, *el-Edebu'l-müfred*, Beyrut, 1409/1989

-----, *et-Târîhu'l-kebîr*, I-VIII, ty., yy. (Dâru'l-fikr).

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman b. el-Fadl es-Semerkandî (v.255), *Sünen*, I-II, Beyrût, 1407.

Deylemî, Ebû Şucâ' Şireveyh b. Şehridâr (445-509), *el-Firdevs bi me'sûri'l-hitâb*, I-V, Beyrût, 1986.

Ebû Avâne, Ya'kûb b. İshâk el-İsferâyînî (v.316), *Müsned*, I-V, Beyrût, 1998.

Ebû Muhammed el-Ensârî, Abdullah b. Muhammed b. Câfer b. Hayyân el-İsbehânî (274-369), *el-Azame*, I-V, Riyâd, 1408.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsbehânî (v.430), *Hilyetu'l-evliyâ*, I-X, Beyrût, 1405.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali el-Musennâ el-Mevsilî (v.307), *Müsned*, I-XIII, Dimeşk, 1404/1984.

Ebû'l-Leys es-Semerkandî, el-Fakîh eş-Şeyh Nasr b. Muhammed b. İbrahim (v.376), *Tenbîhu'l-ğâfilîn*, (Hâmişinde aynı müellifin *Bustânu'l-ârifîn* adlı eseri var), Mısır, ty., Dâru ihyâi'l-kütübi'l-arabiyye.

Ebû's-Suûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî (v.951), *İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kur'âni'l-kerîm*, I-IX, Beyrut, ty.

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (450-505), *İhyâu ulûmi'd-dîn*, I-VI, Beyrût, 1412/1992.

-----, *Âbidler Yolu (Minhâcu'l-âbidîn)*, Osmanlıcaya trc. İlyas b. Abdillâh en-Nihânî, bugünkü Türkçeye: İ. Turgut Ulusoy, Hisar Yayınevi, İstanbul, ty.

Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. el-Hasen (v.295), *Nevâdiru'l-usûl fî ehâdîsi'r-Rasûl*, I-IV, Beyrût, 1992.

Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nîsâbü'rî (v.405), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I-IV, Beyrût, 1411/1990.

Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Bağdâdî (v.463), *Târîhu Bağdâd*, I-XIV, Beyrût, ty.

Hatîb et-Tebrîzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Ömerî (v.737/1337), *Mişkâtul-mesâbîh*, I-III, Beyrut, 1405/1985.

Heysemî, Nûreddîn Ali b. Ebî Bekr (735-807), *Mecmau'z-zevâid*, I-X, Kâhire-Beyrût, 1407.

Humeydî, Ebû Bekr Abdullâh b. ez-Zübeyr b. Âsâ el-Kureşî el-Mekkî (v.219), *Müsned*, I-II, Beyrût-Kâhire, ty.

İbn Adiy, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adiy b. Abdillâh b. Muhammed el-Cürcânî (v.365), *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, I-VII, Beyrût, 1409/1988.

İbn Atâullah, Tâcuddîn Ebû'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şâzelî el-İskenderî (v.709), *et-Tenvîr fî iskâtî't-tedbîr*, Beyrut, 1419/1998, thrc. Halîl el-Mansûr.

İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Ebî Âsım eş-Şeybânî (v.287), *Kitâbu'z-zühd*, Kâhire, 1408.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Abdillâh b. Muhammed el-Kûfî (v.235), *Kitâbu'l-musannef fîl-ehâdis ve'l-âsâr*, I-VII, Riyad, 1409.

İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî (v.852), *Telhîsu'l-habîr*, I-IV, Medîne, 1384/1964.

-----, *Takrîbu't-Tehzîb*, Suriye, 1406/1986 + Riyâd, 1416.

İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (v.354), *Sahîh İbn Hibbân bi tertîbi İbn Belbân*, I-XVIII, Beyrût, 1414/1993.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeşkî (v.774), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I-IV, Beyrût, 1401.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (v.273), *Sünenü İbn Mâce*, I-II, Kâhire, ty.

İbn Râhûye, İshâk b. İbrâhim b. Mahled el-Hanzalî (v.238), *Müsned*, I-V, Medîne, 1412 / 1991.

İbn Receb, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed el-Hanbelî (v.795), *Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem fî şerhi hamsîne hadîsen min cevâmi'i'l-kelim*, Beyrût, 1408.

İbnu'l-Mulakkin, Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed el-Endelusî eş-Şâfiî (723-804), *Hulâsatu'l-Bedri'l-münîr*, I-II, Riyâd, 1410.

İbnu'l-Mübârek, Ebû Abdillâh Abdullâh b. el-Mübârek el-Mervezî (v.181), *ez-Zühhd*, Beyrût, ty.

İsmail Paşa, Bağdatlı, *Hediyyetu'l-ârifin esmâu'l-müellifin ve âsâru'l-musannifin*, I-II, İstanbul, 1951, Milli Eğitim Basımevi.

Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdillâh el-İstanbulî el-Hanefî (1017-1067 h.), *Keşfu'z-zunûn an esâmî'l-kütübi ve'l-fünûn*, I-II, Beyrût, 1413/1992.

Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer el-Kudâî (v.454), *Müsnedu's-Şihâb*, I-II, Beyrût, 1407/1986.

Kureşî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Mısırî el-Mâlikî (115-197/733-813), *el-Kader ve mâ verede fi zâlike mine'l-âsâr*, Mekke, 1406.

Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes (v.179), *el-Muvattâ'*, I-II, Mısır, ty.

Ma'mer, b. Râşid el-Ezdî (v. 151), *el-Câmi'*, I-II, Beyrût, 1403 (Abdurrezzak'ın *Musannef* adlı eserinin sonundadır.)

Mizzî, Cemâluddîn Ebû'l-Haccâc Yusuf b. ez-Zekî Abdurrahman b. Yusuf (v.742), *Tehzîbu'l-kemâl*, I-XXXV, Beyrût, 1400/1980.

Münâvî, Muhammed Abdurraûf el-Münâvî (952-1031), *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmi's-sağîr*, I-VI, Mısır, 1356.

Münzirî, Ebû Muhammed Abdulazîm b. Abdilkavî (v.656), *et-Terğîb ve't-terhib*, I-IV, Beyrût, 1417.

Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî (v.261), *Sahîhu Müslim*, I-V, Beyrût, ty.

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali (v.303), *Sünenü'n-Nesâî (el-Müctebâ mine's-Sünen)*, I-VIII, Beyrût, 1409/1988.

-----, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I-VI, Beyrût, 1411/1991.

Palalı, M. Zeki, "Cüzam" md., *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VIII, 150-152, İstanbul, 1993.

Rabî', İbn Habîb b. Ömer el-Ezdî el-Basrî (v.175 veya 180), *el-Câmiu's-sahîh (Müsned)*, Beyrût, 1415.

- Râzî, Fahrüddin Muhammed b. el-Allâme Ziyâuddin Ömer b. el-Huseyn (544-604), *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî el-müştehir bi't-Tefsîri'l-kebîr ve Mefâtihî'l-ğayb*, I-XXXII (+II cilt fihrist), Beyrût, 1414/1993.
- Saîd b. Mansûr, Ebû Osman Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî el-Mekkî el-Mervezî (v.227), *Sünen*, I-V, Riyâd, 1414.
- Süyûtî, Ebû'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed eş-Şâfiî (v.911), *el-Câmiu's-sağîr fî ehâdîsi'l-Beşîri'n-nezîr*, Beyrût, 1410/1990.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (v.1255), *el-Bedru't-tâli' bi mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*, I-II, Beyrut, ty.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb (v.360), *el-Mu'cemu'l-kebîr*, I-XX, Musul, 1404/1983.
- Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd (v.310), *Tefsîr (Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân)*, I-XXX, Beyrût, 1405.
- Tatlı, Bekir, *Hadis Tekniği Açısından Cibrîl Hadîsi ve İslâm Düşüncesi'ne Yansımaları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd (v.204), *Müsned*, Beyrût, ty.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Süre (v.279), *el-Câmiu's-Sahîh (Sünenü't-Tirmizî)*, I-V, Beyrût, ty.
- Topaloğlu, Bekir, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, "İslâm" md., XXIII, İstanbul, 2001.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz (v.748), *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, I-XXIII, Beyrût, 1413.

A Study About Satan's Tricks and Ways of Avoiding Them: Risala al-Taavvuz -Analysis and Research of Source-

Citation©- Tatlı, B. (2006). An interesting study about Satan's tricks and ways of avoiding them: Risala al-Taavvuz -Analysis and research of source- *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity* 6 (2), 123-169.

Abstract- This work is giving information about a risala for Mustafa b. Khalil az-Zaghrawi which is called "Risala-i Taavvuz" it's mean "book/brochure about shelter to God". This risala is existing in the introduction of "Burhanu'l-muttakin Ter-ceme-i Hadis-i Erbain" for Mustafa al-Cam'î who translated Birgiwi's and Akkirmani's forty hadiths into Ottoman Turkish and wrote a big interpretation about it. In the risala the writer talk about a lot of Islamic subject with verses and hadiths; for example Iblis (Satan) and his tricks to people, the ways of avoiding from satan's tricks etc.

Keywords- Zaghrawi, Risala al-Taavvuz, satan, trick.